

NÁRODOPISNÝ
VĚSTNÍK
ČESKOSLOVENSKÝ

N Á R O D O P I S N Ý V Ě S T N Í K
Č E S K O S L O V E N S K Ý

(Bulletin d'ethnographie tchécoslovaque)

II (44)

Vydává
Národopisná společnost československá při ČSAV
Praha 1985

Hlavní redaktor: Antonín Robek

Redakční rada: Bohuslav Beneš
Stanislav Brouček
Václav Hrníčko
Helena Johnová
Jan Souček
Jaromír Tausch
Josef Vařeka
Vlastimil Vondruška

Obálka: J. Klecker

Adresa redakce: Všešrdova 2, 118 00 Praha 1

Helena Johnová, Antonín Robek

Úvodem

Etnografie minulosti velmi často zkoumala jako hlavní předmět své práce etnické procesy. V pojetí Šafaříkové a později Niederlové si dávala za úkol poznávat současný stav slovanských i neslovanských etnik, národů a národností. Nečinila tak bez znalosti historie, právě naopak, ale vyzvedla i etnografické indikátory a to jak z materiální, duchovní tak sociální kultury. Ostatně vedle L. Niederla se touto problematikou zabývali i jeho žáci, a to zejména K. Chotek, jehož činnost v oblasti vytyčování politických i etnických hranic je ostatně širší veřejnosti odborné známa.

Není tedy studium etnických procesů, a zvláště pak etnických procesů v pohraničí, snad novým předmětem etnografie, i když samozřejmě nové jsou podmínky, za kterých tento úkol se v obnovené formě objevil, a to především v situaci po druhé světové válce, kdy na základě Postupimské dohody došlo k odsunu německého obyvatelstva z ČSR. Tu se vskutku objevily problémy nové tím spíše, že proces konstituování stabilisované venkovské i městské společnosti byl spojen i s procesem socializace. Ostatně je i pravdou, že etnografie, která v období předmnichovské republiky měla tendence přejít k jistému druhu akademické vědy, poněkud odtržené od problémů národní společnosti, tento úkol zprvu chápala jako zcela nový, metodicky i metodologicky, a že teprve postupně si uvědomovala, že zdroje poučení mohou být i v pracích starších.

Studium pohraničí, jehož první stopy můžeme objevit po II. světové válce velmi záhy, se zprvu soustřeďovalo na jistý druh záchranného výzkumu zejména lidového

stavitelství, posléze pak i plošný výzkum oblastí zátopových či průmyslových /buď rychle se rozvíjejících, nebo rozvojem těžby uhlí přímo vlastně zcela mizejících/. Velmi záhy, počátkem padesátých let pak etnografy přímo přitahovalo studium reemigrantů, zejména Čechů z Volyně a Slováků z Rumunska. Vedly k tomu mnohé důvody, především to byl význam reemigrantů, jejich úloha v národně-osvobozeneckém boji proti fašistickým uchvatitelům, ale i odborná snaha, protože se předpokládalo, že reemigranti, právě tím, že žili v etnicky jiném prostředí než českém, uchovali ve svém způsobu života a v kultuře starší formu českého způsobu života, než bylo možno zjistit přímo v českém prostředí. Ukázalo se, že tyto prognózy se ne zcela vyplnily. Prostě se zjistilo, že způsob života není tradičnější, ale je v podstatě jiný, modifikovaný etnickým prostředím, ale zejména modifikovaný válkou, a někdy i nezměrným válečným utrpením. Ukázalo se, že klasické etnografické metody příliš nepomohou.

Kromě toho, jak reemigranti začali v pohraničí žít a pracovat, ukazovaly se jiné problémy, problémy souživání různých etnik, ale i národností, ukazovaly se i některé další jevy, které etnografie sice brala na vědomí, ale v minulosti přímo nezkoumala /jako náboženství/, které nemnoze bránily v integraci apod. Poznenáhlu se pokračujícím studiem objevovaly tedy jako hlavní problémy otázky integrace, vytváření lokálních společností, problémy dílčích etnických desintegrací a jejich příčin. A znovu se ukázalo, že tyto procesy lze zkoumat etnografickými metodami daleko nejlépe. Etnografie formovala své nezastupitelné metody, hledala inovaci ve svých indikátorech, hledala širší společenskou problematiku, a nejednou se tedy ocitla v situaci velmi složitých mezilidských vztahů, vztahů mezi skupinami a etniky, které zasluhovaly pozornost nejen pro

výzkum samý, ale i pro společenskou praxi. Etnografie objevila tedy problém nové metody, sáhla přímo do skutečně nejpřítomnější přítomnosti, a navíc i do přítomnosti, která je ve středu zlobné a nenávislné pozornosti západoněmecké revanšistické etnografie a vlastivědy. Etnografie odhalila, že v pohraničí je vlastně obrovská etnografická laboratoř, kde výsledky práce mohou podat obecné zákonitosti aplikovatelné obecně i u jiných etnik, ale i problémy lokální, potřebné pro řešení praxe. Je potěšitelné, že problematikou etnických procesů v pohraničí se začali zabývat pod vedením starších badatelů především mladí etnografové, a že právě v této oblasti udělali velký výzkumný čin, a že ve své praxi podtrhují právě jednu ze základních metod etnografické práce, a to terénní výzkum a zejména pak řízený rozhovor a vlastní pozorování, aniž by se samozřejmě uzavírali i před dalšími prameny, jako archívy, kronikami, lidovou korespondencí apod. Ale studium indikátorů, a pomocí etnografických indikátorů i studium velkých společenských přeměn, zůstalo charakteristickým rysem právě etnografů. Ostatně v minulosti se nejednou objevovaly prognózy, a na druhé straně obavy, aby etnografie nesplynula s jinými vědními obory, zejména se sociologií. Nic z toho se nesplnilo, a to ne proto, že by etnografie vědomě odmítala metody příbuzných věd, ale především proto, že se ukázalo, že etnografické studium je při takovém studiu nejefektivnější, že odhaluje takové procesy, které by při jiných metodách zůstaly utajeny. A není to samozřejmě jen při studiu mikrostruktur, kde se zásluhy a možnosti etnografie jakž tak ukázaly, ale i při globálním studiu problematiky. Neboť studium ukázalo, že etnografie řeší nejen úkoly malých etnických skupin, ale že je schopna je chápat a studovat v celorepublikových vztazích.

Ostatně proces stabilizace pohraničí, proces vytváření nového typu společnosti, onen obrovský proces přeměn a budování pohraničí, ukazuje zjevně na obecně integrační tendence. A i mladí etnografové ve svých pracích podtrhli, že jde o proces významný, významou měrou dokazující přednost socialismu v naší vlasti. Záznam konference, kterou současně v našem Věstníku publikujeme o tom ostatně svědčí více než prokazatelně.

Č L Á N K Y

Národopisná společnost československá při ČSAV a Ústřední muzeologický kabinet Historického muzea Národního muzea v Praze uspořádaly ve dnech 11. až 13. září 1984 v Kašperských Horách vědeckou konferenci Metody etnografické práce. První část referátů zařazených do bloku Metody etnografické práce v terénním výzkumu otiskujeme v tomto čísle NVČ. Druhá část referátů vyjde v následujícím čísle NVČ.

I. Heroldová, ÚEF ČSAV Praha Etnografický výzkum novoosídlenického pohraničí (k otázkám metodologie a metodiky)

Svůj referát jsem rozdělila do tří částí. V první vás seznámím s koncepcí úkolu, ve druhé s metodikou, ve třetí se zaměřím na dosažené výsledky, pokud jde o stupeň objektivity získaných informací vzhledem k použitým metodám práce, a na problémy, se kterými jsme se při výzkumu nebo při zpracovávání jeho výsledků setkali.

I. Výzkum novoosídlenického pohraničí pod názvem Etnické procesy v pohraničí, jako součást studia etnických procesů v ČSSR, je jedním z dílčích úkolů SPZV ČSAV na 7.pětiletku. Cílem je poznání zákonitostí společenského, kulturního a etnického vývoje v pohraničí českých zemí od r.1945 po současnost, určení jeho specifiky ve vztahu k vývoji vnitrozemských starousedlic-

kých oblastí a v rámci pohraničí stanovení zvláštností vývoje jednotlivých oblastí. Výsledkem má být komplexní pohled na společnost a kulturu obyvatelstva novoosídleneckého pohraničí, jako příspěvek k formování české poválečné společnosti.

Domníváme se však, že dosažené výsledky mohou mít ještě širší platnost, protože procesy, které v poválečném českém pohraničí probíhaly (nebo ještě probíhají), můžeme pokládat za modelovou situaci pro zachycení řady základních procesů tvorby lidských pospolitostí v podmínkách současného způsobu života (Burezta), pokud jde o 1. vztah osídlenců k osídlenému místu, 2. vztahy jednotlivých skupin obyvatel vůči sobě, 3. vytváření společného způsobu života a kultury, 4. životnost etnografických jevů a úlohu a místo tradice (malé a velké) v prostředí vznikající lokální společnosti.

S přípravou koncepce jsme začali v posledním roce 6.pětiletky, tj. téměř 35 let po té, co došlo k etnické a sociální proměně charakteru českého pohraničí. Na jedné straně byl tento časový odstup nevýhodou v našem záměru zachytit: 1. jak probíhaly společensko kulturní proměny v českém pohraničí v době výměny obyvatelstva, 2. jaký byl charakter materiální a duchovní kultury osídlenců bezprostředně po příchodu (první ojedinělé etnografické výzkumy máme až z poloviny 50.let; rovněž muzea v pohraničí začala se shromažďováním trojrozměrného materiálu od osídlenců až mnohem později, některá dodnes ne). Na druhé straně nám časový odstup umožňoval jít do terénu se znalostmi objektivních zákonitostí poválečného vývoje naší společnosti, s hodnocením určitých procesů a historických událostí, k nimž v pohraničí a v celém našem státě došlo (volby r.1946, r.1948, kolektivizace), a pod tímto zorným úhlem sledovat, proč určité jevy měly v novoosídleneckém pohraničí jinou po-

dobu nebo proč určité procesy probíhaly jinak než ve starousedlickém vnitrozemí.

Od počátku jsme si byli vědomi, že při výzkumu půjde o studium minulosti a současnosti, o dva metodické postupy: 1. o rekonstrukci vývoje od r.1945, 2. o zachycení současného stavu.

Co jsme měli k dispozici? Vedle archívního materiálu (demografických dat, směrnic, politických projevů, úřední korespondence, dobového tisku, beletrie, která rychleji než věda reagovala na osídlování) výsledky ojedinělých výzkumů ze druhé poloviny 50.let, několik článků, dvě diplomní práce. Od 60.let se odborný zájem o pohraničí zvětšuje, objevují se historické studie a další diplomní práce, je uspořádána první konference věnovaná osídlování pohraničí, na počátku 70.let se začíná s výzkumem na jižní Moravě, na Rachovsku. Etnografický ústav Moravského muzea sbírá trojrozměrný materiál u osídlenců v jihomoravském pohraničí, zvyšuje se počet diplomních prací, píší se články a studie, na konferencích jsou stále častěji přednášeny referáty z novoosídlenecké problematiky, objevují se syntetizující práce historické. Především vychází kniha L.Slezáka věnovaná zemědělskému osídlování, regionální publikace O.Káni a J.Kmoníčka, výzkum pohraničí je zařazen mezi rezortní úkoly muzejí; pražská katedra etnografie FF UK ve spolupráci s ÚEF ČSAV začíná hloubkový výzkum Chebska a Tachovska, brněnská FF UJEP s dalšími moravskými vědeckými a odbornými pracovišti zahajuje integrovaný výzkum vybraných lokalit v jihomoravském pohraničí. V této době se také píší první kandidátské práce, z přelomu 50.-60.let a z počátku 70.let jsou i dva dokumentární filmy natočené ÚEF ČSAV na Horšovskotýnsku a Tachovsku. Z literatury, z níž jsme mohli čerpat poznatky

i výzkumné zkušenosti, je třeba uvést rozsáhlou sovětskou etnografickou literaturu věnovanou etnickým procesům v SSSR a polskou etnografickou a sociologickou literaturu zaměřenou na obdobnou problematiku etnických procesů probíhajících v polském pohraničí po 2.světové válce.

Na rozdíl od předchozích regionálních monograficky, skupinově, tematicky a jinak zaměřených výzkumů měl se úkol zadaný ÚEF ČSAV na 7.pětiletku Etnické procesy v pohraničí týkat celého pohraničí Čech a Moravy a přinést shrnující pohled na jeho poválečnou společenskou problematiku s důrazem na stanovení jeho etnické specifiky. Plněním úkolu bylo pověřeno oddělení etnických procesů (dále EP) pražského ÚEF ČSAV. Kromě tohoto oddělení se v ústavu na výzkumu podílí oddělení socialistické společnosti vlastní koncepcí v rámci svého interního úkolu výzkumem Broumova a pracovníci brněnské pobočky ústavu, konající výzkum především na jižní Moravě podle své koncepce a na základě jimi zvolené metodiky. Ve svém referátě se zaměřují pouze na koncepci a metodiku práce oddělení EP pražského ústavu.

Vzhledem k malému počtu interních pracovníků v oddělení EP zvolili jsme kombinaci hloubkového kolektivního a individuálního výzkumu ve vybraných lokalitách, reprezentujících typ novoosídlené lokality, se sondážemi ještě v dalších oblastech. Po úvaze jsme pro hloubkový kolektivní výzkum vybrali dva terény: Českokrumlovsko, konkrétně Kaplicko, na severní Moravě okresy Šumperk a Bruntál, a v jejich rámci několik lokalit. Rozhodli jsme se pro monografický výzkum vesnice s takovými skupinami osídlenců, u nichž se dají sledovat tradiční jevy lidové kultury, které umožní zachytit jejich skupinovou identitu a tím také proces její proměny. K výběru vesnic došlo po poradě s pracovníky okres-

ních muzejí a s pracovníky ONV a OV KSČ. Domníváme se, že v obou terénech jsme zvolili k výzkumu typické pohraniční novoosídlenecké vesnice (na určitém stupni integrace), mající některé společné rysy, ale i svá specifika, daná přírodním terénem, ekonomickým charakterem oblasti, socioprofesní skladbou i skupinami obyvatel, které v nich žijí. Tedy, stejně jako v případě Slezákově a jiných historiků a etnografů, zaměřili jsme se na zemědělské osídlování, na vesnici. Teritoriálně ohraničené území, relativně malý počet obyvatel, malá lokální společnost, to vše umožňovalo nejen snáze provádět výzkum, ale i postihnout procesy probíhající v pohraničí. Svým výzkumem chceme přispět ke stanovení typu české poválečné pohraniční vesnice, k určení těch obecných rysů, které ji spojují s etnicky českou poválečnou (vnitrozemskou) starousedlickou vesnicí, a k vytyčení těch zvláštností, kterými se liší nejen od české poválečné starousedlické vesnice, ale i od etnicky jiné poválečné novoosídlenecké vesnice, např. polské. Jsme si vědomi, že při komplexním výzkumu novoosídlenecké problematiky nelze opomenout průmyslové oblasti, které však vyžadují jinou koncepci a jinou metodiku práce. O tomto našem dluhu víme a chceme jej prozatím řešit sondami do vybraných průmyslových lokalit, vesnic a měst.

Paralelně s výběrem lokalit museli jsme stanovit předmět studia a vytvořit koncepci úkolu. Vzhledem k tomu, že problematika etnických procesů je téma interdisciplinární (na vytvoření mezioborového týmu jsme neměli čas), museli jsme do výzkumu zařadit i studium jevů, které jsou středem zájmu jiných vědních disciplin - historie, etnodemografie, etnosociologie a etnopsychologie. Z historických otázek nás např. zajímá období rozvoje individuálního hospodaření a přechod ke kolektivizaci, nejen co se týče celého pohraničí a jednotlivě

vých oblastí (ve vztahu k vnitrozemí), ale i jednotlivých skupin obyvatelstva.

Vedle témat, která tvoří rámec celé problematiky, jako je zachycení vývoje osídlování, stanovení charakteristických rysů pohraničí a jednotlivých jeho oblastí, etnické a etnografické charakteristiky skupin obyvatelstva pohraničí a její proměny, klíčovými otázkami se staly tyto obecné otázky společnosti a kultury: 1. vytváření lokálních společností, 2. adaptace, akultura-ce, integrace střetávání kultur různých skupin obyvatelstva, 3. vztah české majoritní společnosti a etnických skupin, 4. rozdíly mezi starousedlickou a novoosídleneckou vesnicí. Jak je patrné, etnografické a folkloristické jevy nesledujeme samostatně, ale podřizujeme je širším otázkám, na které se snažíme dívat prostřednictvím etnografických a jiných indikátorů. Všechna uvedená témata jsou sledována diachronně a synchronně. Více než při jiných výzkumech se ukázalo být v souvislosti s jednotlivými skupinami obyvatelstva pohraničí nutným sledovat otázky spojené se socionormativní kulturou a s etnopsychologickými jevy, jako jsou skupinové stereotypy, postoje hodnotové orientace ap.

2. Metodika práce. Z toho, co jsem uvedla, jasně vyplývá, že základem pro nás je historicko srovnávací metoda. Analýzou jednotlivých jevů, sledováním problémových okruhů v historickém průřezu a prostorově chceme ukázat na obecné, zvláštní a jedinečné, typické a specifické rysy ve vývoji českého novoosídleneckého pohraničí. Při výzkumu používáme především tradiční etnografické metody 1. výpovědi informátorů, 2. bezprostřední pozorování (jde nám o přesný popis etnografických jevů), které kombinujeme s 3. archívními prameny a literaturou, 4. demografickými údaji - jen výjimečně, kde se to ukazuje být potřebné, 5. anket.

K získání srovnatelného materiálu jsme vypracovali dotazníky, a to dva obecné (dotazník informátora a dotazník o obci) a tři dotazníky tematické: Dům a bydlení, Rodina a rodinné obřady a obyčeje, Společenský a kulturní život (zahrnující kalendářní obyčeje). Jak je zřejmé, tematickými dotazníky jsme nepokryli všechny etnografické a folkloristické jevy. Některé jsme zcela vynechali, některé jsme zařadili do jiných dotazníků. Vybrali jsme takové etnografické indikátory, které by mohly podle našeho názoru dát odpověď na otázky především etnických procesů a vytváření lokálních společností s tím, ukáže-li se nosnost některého jiného etnografického nebo folkloristického jevu, který nebyl v popředí našeho zájmu, že jej budeme sledovat.

Hloubkové týmové výzkumy se konají na severní Moravě letos počtvrté, na Českokrumlovsku potřetí, v západních Čechách počtvrté za pomoci studentů 2. a 3. ročníků (interních a externích) KE FF UK. Studenti pracují s dotazníky v prvním roce ve dvojicích, ve druhém každý samostatně. Součástí terenního výzkumu je fotodokumentace, včetně zapůjčení starších fotografií od informátorů, MNV ap. k přefotografování. Studenti dále evidují trojrozměrný materiál u informátorů; jeho seznamy se předávají okresním muzeím k evidenci, k ofotografování, odkupu nebo k zapůjčení pro případnou instalaci. Po skončení výzkumu odevzdávají studenti do půl roku vyplněné dotazníky a veškerý materiál sebraný v terénu zpracovávají ve formě nálezové zprávy, která zahrnuje základní historická data o oblasti (z literatury, kronik a jiných písemných dokladů), především však informace získané v terénu podle rozdělených témat, doplněné charakteristikou informátorů, fotografiemi, nákresey ap. Někteří studenti se s výsledky výzkumů účastní SVOČ a mnozí v započatém výzkumu pokračují individuálně a zís-

kaný materiál používají pro diplomové práce. Individuální hloubkový výzkum mimo oblasti týmových výzkumů konají aspiranti oddělení EP ústavu, dosažené výsledky zpracovávají v kandidátských pracích a rozšiřují tak zkoumaný pohraniční terén o další oblasti.

Při současném početním stavu pracovníků oddělení bylo třeba získat ke spolupráci i externí pracovníky, protože jsme potřebovali srovnávací materiál z co největšího množství oblastí. Obrátili jsme se na etnografy, archiváře a historiky především v pohraničních okresech, ale i jinde a požádali je o spolupráci. Museli jsme spoléhat na osobní kontakty, na dobrovolnost a na pochopení ředitelství institucí, která musela dát svolení, aby se jejich zaměstnanec mohl vedle svých úkolů zapojit do našeho výzkumu. Ke spolupráci (trvalé nebo dočasné) se přihlásila muzea (archívy) v Chebu, Lounech a Teplicích, Č.Budějovicích, Sušici, Českém Krumlově, Liberci, Jablonci n/N., Ml.Boleslavi, Ústí n.Orl., Šumperku, Bruntále, Olomouci, Českém Těšíně, Brně, Vyškově. Z těchto externistů, dále z pracovníků brněnské pobočky ÚEF ČSAV a některých dalších archivářů a historiků (mj. J.Vaculík z PP UJEP) jsme vytvořili tým. Scházeli jsme se dvakrát do roka po tři léta na seminářích tematicky zaměřených, na nichž se přednášely referáty a diskutovalo se. Celkem se uskutečnilo 7 seminářů. Referáty přednesené na seminářích (výjimečně i některé další příspěvky) vydáváme v cyklostylovaných svazcích Materiály k problematice novoosídleneckého pohraničí, jichž vyjde celkem 8 svazků.

Pracovníci šumperského muzea nám při výzkumu vyšli ještě navíc vstříc tím, že nám nabídli ke spolupráci aktiv svých kronikářů, z nichž většina po řádném zvážení svých možností a náročnosti úkolu se muzeu písemně zavázala spolupodílet se na našem ústavním úkolu. Spo-

lupracujeme s nimi už více než 3 roky, kronikáři nám odevzdávají vyplněné dotazníky a posílají další materiály, z nichž zvláště některé svou autentičností a pečlivostí svého zpracování jsou pro nás jedinečným pramenem. Podobné dobré zkušenosti udělali kolegové z Českého Krumlova, kde se rovněž řada kronikářů podílí na výzkumném úkolu ústavu.

Finální podobou výsledků výzkumů má být čtyřsvazková maketa Etnické procesy v českém pohraničí 1945-1985 (Společnost a kultura). První svazek bude v podstatě totožný s koncepcí, o níž jsem mluvila, druhý svazek bude věnován jihomoravskému pohraničí a pracují na něm pracovníci brněnské pobočky. Na konkrétním příkladě jednoho pohraničního regionu a na jeho specifické by- chom chtěli ukázat problematiku osídlovacího procesu, třetí svazek by měl obsahovat materiálové články (popisy vybraných obyčejů, obřadů, stravy, oděvu ap.), kterými nechceme zatěžovat první dva, spíše teoreticky zaměřené svazky, čtvrtý svazek nazvaný V nový domov je výběr z memorátů obyvatel jihomoravského pohraničí uvedený rozsáhlou studií Marty Šrámkové (pokud nevyjde zcela samostatně). Maketa by měla ve své výsledné podobě ukázat - jak už jsem řekla v úvodu - obecné rysy společenského, kulturního a etnického vývoje českého poválečného pohraničí s přihlédnutím ke zvláštnostem jednotlivých oblastí a stanovit jeho etnickou specifiku ve srovnání s obdobnou situací z jiných zemí (PLR).

III. Výsledky. Podstatná část našeho výzkumu je zaměřena na rekonstrukci. Chybějí nám dřívější výzkumy založené na bezprostředním pozorování, na které bychom navazovali návratným výzkumem. Výzkumy konáme po 35-40 letech, kdy řada pamětníků je mrtva. Informace nám podávají většinou ti, kteří přišli do pohraničí v mladém věku. Musíme se smířit s tím, že jejich výpovědi (pro

srovnání mohou sloužit Plickovy sběry) nám nejen nemo-
hou dát plný obraz lidové kultury jednotlivých osídle-
neckých skupin, který byl v pohraničí koncem 40. a na
počátku 50.let, ale i problémů, kterými novoosídlenecké
obce žily. Výpovědi informátorů jsou někdy nepřesné
proto, že často nevíme na co se ptát (Řeci), že jsou
zkreslené (chtěně, nechtěně), že retrospektiva je mnoh-
dy viděna očima dneška (JZD), vyrovnávacím procesem
(stud za konané obyčeje, pověry). Z výpovědí a zpráv
doslova lepíme mozaiku. Často nám k jejímu upřesnění
pomůže náhoda. V tomto směru je cenným pomocníkem foto-
grafie, která datuje jev (problémy), upozorní na někte-
ré vymizelé jevy (čepeček, zvyk), trojrozměrný mate-
riál, písemný dokument nebo výpověď jiného informátora
(lékař, farář, kronikář, učitel, funkcionář), ale tako-
vých příkladů pro potřebné korekce není mnoho. Přitom
ještě z počátků osídlování máme poměrně dosti materiá-
lu, protože se jednalo o velký zlom v životě každého
osídlelce a obyvatele pohraničí. Hůře jsme na tom, po-
kud jde o další etapy poválečného vývoje, protože jed-
notlivé jevy nám ve výpovědích časově splývají. Že je
etapizace někdy velmi nesnadná, ukazuje se např. u oby-
čejů, kde je pro nás velmi důležitá otázka kontinuity a
diskontinuity jejich konání (např. masopust v Benešově
n.Č.) a inovací.

Výsledky získané bezprostředním pozorováním, podá-
vající obraz současné pohraniční vesnice, pokládáme za
naš nejvzácnější přínos, protože materiály poslouží pro
srovnání při dalším návratném výzkumu. Bohužel, naše
výzkumy jsou i při hloubkovém výzkumu krátkodobé (nejde
o stacionární výzkum) a proto jsme při nich nuceni kom-
binovat vlastní pozorování s výpověďmi informátorů.

Pokud jde o písemné prameny, v řadě dokumentů se
odráží bouřlivost doby, její neopakovatelná atmosféra.

Vyžadují však kritický přístup, protože některé jsou poplatné době, jejím poměrům; většina písemných dokumentů, týkající se pohraničí, je psána z pozice české majoritní společnosti, s často negativním hodnocením jiných etnických a reemigrantských skupin. Ojedinele najdeme mezi úředními zprávami jedinečné etnografické doklady (např. úřední korespondence zaznamenala konání skupinového obyčeje, který nikde jinde není zaznamenán a informátoři na dotaz po něm odpovídali negativně.) Velmi cenným pramenem jsou pro nás výsledky různých celostátních nebo regionálních průzkumů konaných různými institucemi za různým účelem, většinou dosud nepublikované vůbec nebo jen zčásti (Osídlování pohraničí 1945-1952, SÚS, Srb; průzkum Slováků v českém pohraničí, Matice slovenské 1947; Sociologický průzkum Olomouckého kraje /plánovací referát KNV, Olomouc/, 50.léta, Obrdlíková; Monografie Tachovska, Zemědělské muzeum, J.Domorázek 60.léta; sociologický průzkum v jihočeském a západočeském kraji (sociologická laboratoř ČAZV, 60. a 70.léta, J.Tauber), protože tyto akce byly konány většinou v době, z níž naše výzkumy scházejí nebo jich je málo. Nedostatkem je jejich chybějící centrální evidence a různé uložení. Velmi často se o nich dovídáme náhodně, pátrání po jiných je takřka detektivní a často bezvýsledné. Rovněž nejsou podchyceny archívy různých institucí, organizací, spolků a archívy soukromých osob, které bývají cenným pramenem a dokumentem doby a lidí v ní žijících. Absence poválečných výzkumů, nedostatek bezprostředních zpráv, spoléhání jen na výpovědi informátorů může vést ke zkreslení poválečných poměrů. Jako příklad uvádím osídlování pohraničí osídlenci ze Slovenska a stav jejich etnické a národní emancipace, kdy v současné době objevené neznámé prameny z průzkumu MS pravděpodobně přispějí ke korekci na-

šich dosavadních názorů.

Výzkum novoosídlenecké problematiky si vyžádal věnovat pozornost také otázkám terminologickým, definovat přesně základní kategorie, s nimiž pracujeme (lokální, etnografická, etnická, národní skupina ad.) a procesy, které sledujeme (adaptace, akulturace, integrace).

Problémy při výzkumu a zpracovávání materiálu. Při vlastním výzkumu jsme neměli celkem žádné. Informátoři nás přijali vesměs velmi dobře, jen někde byl patrný určitý rezervovaný postoj u některých skupin (Němci, maďarští Slováci), související se skupinovou identitou, jejím postavením a postoji, které vůči ní zaujímal ostatní obyvatelstvo. Ojediněle jsme měli problémy s orgány lidové správy, která např. v zájmu o obyčeje a obřady viděla podporu religiozity, a ve studiu etnických skupin měla obavu, aby důsledkem nebylo uplatňování menšinových požadavků. Při zpracovávání výsledků narážíme na problém nejen anonymity výpovědí, ale i na zřejmější některých výsledků, narážíme dokonce na různé skupinové postoje, s nimiž se dostáváme do konfliktu, které však na druhé straně patří do oblasti našeho výzkumu. To jsou však záležitosti, kterým se nevyhneme a s nimiž se dostává do styku každý výzkumník, zkoumající současnost.

M. Moravcová, ÚEF ČSAV

K metodice etnografického výzkumu průmyslového
dělnictva

Předmět a cíl.

Vědeckým programem etnografického výzkumu průmyslového dělnictva, který formulovali čeští etnografové v roce 1949, byl položen základ nové etnografické specializaci. Osobitostí se stal již sám předmět studia. Za výchozí a určující bylo pro jeho vymezení zvoleno hledisko sociálně třídního postavení nositelů etnografických jevů. Zájem se obrátil na ty početné skupiny lidových vrstev české společnosti, které spojoval námezdmi pracovní poměr a přímé zařazení ve výrobním procesu.

V průmyslovém dělnictvu si etnografové zvolili za předmět svého studia nejdynamičtější složku lidových vrstev českého obyvatelstva. Podněty ke změnám stávajících a formování nových rysů ve způsobu života proletariátu vycházely z vnějších souvislostí jeho existence i z vlastních vnitřních sil. Dělnictvo žilo a uvědomovalo se v bezprostřední pracovní a ekonomické závislosti na prudce se rozvíjejícím průmyslu, na stupni demokratizace dobové společnosti, na rozsahu postupně vydobývaných hospodářských, společenských a politických práv. Od přelomu 60. a 70. let minulého století si vlastními aktivitami cílevědomě vytvářelo základy své společnosti na národní bázi, zároveň však udržovalo dlouhodobé a trvalé nadnárodní vazby, zprvu oborové, posléze i společenské a politické.

Typickým projevem početního růstu dělnictva se staly výrazné migrační tendence. Přesuny do průmyslových

oblastí a městských center přiváděly početné skupiny námezdně pracujících do nového životního prostředí. Průmyslová města, průmyslové a příměstské obce se staly hlavním bydlištěm dělníků. Migrace vedly zákonitě ke střetávání, mísení a integraci regionálních a také etnických tradic. Navíc vystavily část dělnictva mezi etnickým sociálně diferencovaným kontaktům, a to podstatně dříve, než k nim došlo u jiných sociálních skupin české společnosti.

Všechny tyto důležité aspekty způsobu života dělnictva urychlovaly současně proces změn. Tendence k přejímání, k modifikaci stávajících a k vytváření nových kulturních projevů stala se pro dělnictvo charakteristická. Odlišila ho od základních postojů maloburžoazních a zejména selských vrstev, které byly v realizaci etnografických výzkumů dlouho považovány za hlavní nositele lidové kultury. Právě těmito tendencemi dělnictvo předstihlo ve vývoji ostatní sociální skupiny, jež počítáme k lidovým vrstvám, a předznamenalo procesy probíhající v plné intenzitě v současnosti.

Hlavním cílem etnografického studia dělnictva se po počátečním hledání stalo poznání vývojových procesů a zákonitostí formování svébytných rysů ve způsobu života proletariátu. Krátkodobé tendence i dlouhodobé trendy, jejich přímé i zprostředkované sociálně ekonomické závislosti a společenské důsledky se dostaly do popředí zájmu jako základní nosný problém, nadřazený problémům ostatním.

Východiska a metody.

Předmět i cíl nové etnografické specializace vedly logicky k revizi dosavadních metodických východisek v rovině ryze etnografické i mezioborové. Problémové okruhy, které musely být v rámci stanoveného cíle studia dělnictva řešeny, si vyžádaly nutnost aplikace me-

tož jiných společenských disciplín. Práce s prameny úřední proveniencí, s materiály spolkovými, s dokumenty podnikových archivů, s dobovým tiskem, soukromými písemnostmi, pamětmi a memoárovou literaturou se stala nezbytností. Nezastupitelným pramenem se ukázaly matriky¹⁾ a úřední statistická šetření různého charakteru.²⁾ Umožňují poznání sociálních struktur, migrací, regionálních vazeb i sociálních přestaveb lokálních společností. Přispívají však také např. k postižení procesu zanikání pozdněfeudálního sousedského společenství, příbuzenských vazeb, kmotrovských vztahů a dávají možnost sledování vzniku nových vazeb na podkladě sociální struktury kapitalistické společnosti. V této souvislosti zejména metoda rekonstrukce rodin,³⁾ ač pracná a zdoluhavá, přináší cenné výsledky.

Studium dělnictva, tak jak bylo formulováno, si vyžádalo také hledání nových etnografických výzkumných metod. Základní cíl tohoto studia vyžaduje opatření informací z relativně širokého časového úseku. Terénní výzkum je směřován k získání údajů nejen v rovině současné a nedávno minulé, nýbrž i v rovině značně vzdálené. Dále, ač shromažďuje poznatky o způsobu života jedné sociální třídy, musí ji nezbytně postihnout v rozmanité sídelně-demografické situaci a oborové skladbě.⁴⁾ Přitom rozhodujícím požadavkem výzkumné práce je opatřit materiál vysoce hodnověrný, časově zařazený a reprezentující dobovou sociální strukturu zkoumané skupiny, ve finální podobě pak dělnické společnosti vůbec. S ohledem na tyto požadavky jsme v základním metodickém přístupu stanovili tři hlavní východiska:

1. důslednou historičnost
2. obrácení zřetele na sociální a profesionální příslušnost nositelů etnografických jevů, vztahů a kulturních aktivit

3. diferencovaný přístup k výzkumu dělnictva v různých typech lokalit.

Historičnost chápeme nejen jako důsledné řazení etnografických jevů do časové roviny, do souvislostí širších sociálně-ekonomických a společenských dobových vztahů. Znamená také sledování příčinných podmínek vzniku, existence a zániku těchto jevů. Obsahuje i otázky jejich vnitřního obsahového významu, funkčních závislostí a sociálních transformací.

Hledisko socioprofesioní příslušnosti vyžaduje v našem pojetí obrácení pozornosti jak k základním společenským třídám a vrstvám, tak i k vnitřní struktuře dělnické společnosti, určené a) příslušností k výrobnímu odvětví, b) příslušností k výrobnímu typu (manufakturní výrobě, tovární velkovýrobě, průmyslové i řemeslné malovýrobě), c) dosaženým kvalifikačním stupněm a skutečným pracovním zařazením a konečně d) společenskou aktivitou.

Důslednou historičnost a zřetel k socioprofesioní příslušnosti uplatňujeme jako neodvolatelný metodický přístup. Výzkum dělnictva v různých typech lokalit si však vyžádal výrazné modifikace, a to jak s ohledem na metody terénního výzkumu, tak i vzhledem k výzkumným technikám.

Lokality, v nichž žilo a žije dělnictvo, lze v nejhrubších rysech vymezit: se zřetelem na početnost populace a charakter sídelní zástavby jako: velkoměsto, střední a malé město, středisková obec, ves, se zřetelem k hospodářské povaze jako průmyslové město, městské správní či obchodní centrum, průmyslová obec, příměstská obec spádové oblasti s výrazným obyvatelským podílem průmyslového dělnictva a konečně zemědělská obec.

Zatímco u malých obcí, a to i u obcí s dominujícím zastoupením průmyslového dělnictva, se uplatňují v pod-

statě tradiční metody výzkumu, v městských centrech jsou tyto metody v zásadě nerealizovatelné. Problémy tu přináší sama početnost obyvatelstva neobsáhnutelná klasickými etnografickými metodami vypracovanými pro výzkum vesnice. Složitost výzkumu dává i mnohotvárná sociální struktura městské populace s řadou přechodných mezivrstev vázaných vzájemnými vazbami ekonomickými, společenskými a často i příbuzenskými. Také různorodá profesionální skladba městského obyvatelstva a neméně jeho podstatně dynamičtější sídelní a demografický pohyb násobí problematiku a komplikuje metody zkoumání. Zejména ve velkých městech a velkoměstech činí všechny tyto faktory výzkumný terén nepřehledným a ve své celistvosti nepostižitelným. Výběr reprezentativních skupin se tu stává nezbytností.⁵⁾ Předchází mu ovšem vstupní analýza hospodářského, společenského, sídelního a demografického vývoje města.

V dosavadní výzkumné praxi volíme reprezentativní skupiny podle dvou hledisek: 1. s ohledem na typ užších sídelních jednotek s vysokou koncentrací dělnictva, tedy podle lokálního či sídelního klíče, a

2. s ohledem na příslušnost dělníků k výrobnímu odvětví, závodu a také výrobnímu typu pracoviště. Rozhodující pro volbu mezi oběma hledisky výběru reprezentativní skupiny je konkrétní řešený problém a také časový horizont sledovaných jevů.

Při výběru reprezentativní skupiny podle lokálního klíče se opíráme o hlavní typy užších sídelních jednotek charakteristických vysokou homogenitou dělnického osídlení. Ve stručném výčtu to jsou: dělnické kolonie, nouzové kolonie, enklávy dělnických rodinných domků, domy hromadného bydlení, užší městské obvody s vysokou koncentrací dělnictva a konečně městské čtvrtě, pokud ovšem nedosáhly velkoměstské sídelní zástavby.

Společným rysem všech těchto sídelních jednotek je vysoká koncentrace dělnictva. Zároveň se však navzájem liší, a to nejen urbanistickým řešením, úrovní bydlení a bytovými poměry. Diferencují se i stupněm homogenity dělnického osídlení, profesionální a vnitřní sociální skladbou dělnického i nedělnického obyvatelstva, kvalitou a intenzitou sousedských i společenských kontaktů, stupněm vzájemných přímých i nepřímých rodinných vazeb. Odlišují se také vztahem k obyvatelům jiných částí města či obce. V rámci celé lokality se pak tyto sídelní jednotky většinou navzájem různí i dobou vzniku a tedy délkou kontinuity dělnického osídlení. Nejednou se diferencují také výchozím bydlištěm první generace obyvatel (imigračním směrem, regionál. skladbou).

Vzhledem k těmto skutečnostem musí terénní výzkum, směřovaný k získání informací o dělnictvu určité městské lokality nebo průmyslové oblasti, postihnout v rámci vybraných reprezentativních skupin všechny typy užších sídelních jednotek s vysokou koncentrací dělnictva, které se ve zkoumané lokalitě či průmyslové oblasti vyskytují. Pokud máme uvnitř jednoho města možnost volby mezi týmiž typy sídelních jednotek, jak tomu je např. ve velkých a středních průmyslových centrech, bereme v úvahu jako důležitý aspekt i délku kontinuity osídlení.⁶⁾

Výzkum reprezentativních skupin zvolených podle příslušnosti k výrobnímu odvětví, závodu a výrobnímu typu pracoviště postavil jako první kritérium profesionální zařazení dělníků. Byl použit zejména v těch případech, kdy jsme sledovali osobité projevy způsobu života vázané na práci v odvětvích se starou výrobní tradicí, jakými bylo např. hornictví, sklářství, cihlářství, vedle dalších. Svým způsobem nezbytný se ukázal tehdy, kdy byly kladeny specifické otázky, např. otáz-

ka vlivu pracovních podmínek na způsob života, otázka rozdílných projevů a obměn životních postojů, a to jak u dělníků různých profesionálních skupin, tak i u dělníků různých kvalifikačních stupňů a pracovního zařazení. Přínosný byl i v těch případech, kdy jsme sledovali modifikace způsobu života dělníků v průmyslovém centru a v jeho spádové oblasti. Výzkum reprezentativních skupin stanovených na podkladě profesionální příslušnosti a příslušnosti k závodu jsme uskutečnili zejména v průmyslových oblastech a průmyslových centrech s jedním dominantním průmyslovým odvětvím. Avšak i tam, kde bylo zastoupeno dělnictvo dvou i více odvětví, přinesl zajímavé výsledky právě z jejich vzájemného srovnání. Pozitivně se tento klíč k výběru reprezentativní skupiny ukazuje i z hlediska současnosti, kdy mizí staré sídelní jednotky s vysokou homogenitou dělnického osídlení.

Výzkum v terénu.

Vlastnímu terénnímu výzkumu reprezentativní skupiny předchází v našich požadavcích rozbor její socioprofesionální struktury a analýzy její sociální přestavby v průběhu historického období vytyčeného programem výzkumu. Tento rozbor vypracováváme na základě dosažitelných úředních a polooficiálních šetření, a to tak, aby byla zaregistrována situace nejbližší době konstituování reprezentativní skupiny (sídelní jednotky), dále době konce zkoumaného období a v mezidobí zachycena každá generace. Přípravou každého výzkumu je i zjištění věkové struktury a výchozího lokálního původu současné populace reprezentativní skupiny, tedy našich informátorů. Tato zjištění umožňují předběžnou rozvalu o vypovídacích možnostech získaných informací a také první volbu informátorů. Otázkou předchozí (vstupní) úvahy je i stanovení termínu výzkumu; v dělnickém prostředí se musí podřídit pracovní době a rozvrhu pevných mimopracov-

ních aktivit dělníků.

Způsob výběru reprezentativních skupin i příprava terénních výzkumů jsou z našeho hlediska závazné pro řešení všech tematických okruhů sledovaných v rámci studia způsobu života dělnictva.

Po vstupních analýzách uskutečňujeme výzkum běžně známými a používanými technikami.⁷⁾ Volíme je s ohledem na zkoumané téma a také na řešený problém. Souhrnně však lze konstatovat, že při výzkumu období do konce 30.let a také období po druhé světové válce, pokud jsme ho realizovali, se nám nejlépe osvědčily opakované nestandardizované rozhovory. Umožňují nejen naši okamžitou reakci na nově získané informace, nýbrž i důsledné ověřování časové roviny a funkčních závislostí existence sledovaných jevů. Tyto nestandardizované rozhovory jsou ovšem ideově vedeny podle heslářů, v nichž je stanovena základní struktura hledaných informací.⁸⁾ Standardizované rozhovory, uskutečňované na základě stručných dotazníků, jež má výzkumník k dispozici, využíváme minimálně. Práce s dotazníky nám nevyhovuje především pro omezenou možnost kontaktu při kritice údajů. Standardizované rozhovory používají zejména mladí začínající pracovníci a navíc hlavně při výzkumu současnosti. Při sběru informací o současném způsobu života dělníků v plném rozsahu doporučujeme přímé (zúčastněné) pozorování. Dotazníková šetření provádíme pouze s cílem zjištění frekvence již známých jevů. Pro výzkumy období 20. a 30.let nepřinesla nám však očekávané výsledky, a to jak vzhledem k nekvalitním informacím, tak i vzhledem k nemožnosti retrospektivního sestavení vzorku odpovídajícího vědeckým požadavkům.

Nedílnou součástí terénního výzkumu dělnictva je sběr rodinných dokumentů a písemností. Uskutečňujeme ho

v široké škále tematického záběru (korespondence, paměti, rodinné zápisky, účty, kupní smlouvy, odkazy, vedle dalších). Také dobové, v rodinách uchovávané fotografie jsou pro nás neopominutelným pramenem. Z těchto materiálů budujeme tematické sbírky, jež náležejí k základním dokumentačním a výzkumným fondům.⁹⁾

Chceme-li na závěr hodnotit přínos a význam výzkumu způsobu života dělnictva pro etnografii a její vědecko-výzkumné metody, můžeme konstatovat: výzkumem způsobu života dělnictva byl v etnografické práci obhájen důsledný historismus, formulována nezbytnost sociálního aspektu při sběru informací i při vyhodnocování získaných údajů a v neposlední řadě poprvé vypracována metodika etnografického výzkumu města. Vklad etnografického výzkumu dělnictva metodice této disciplíny zůstává trvalým i tehdy, kdy předmětem studia je zvolena lokální společnost jako celek.

Poznámky:

- ¹ Svobodová, J.: Matriky jako pramen studia rodinných vztahů pražského průmyslového dělnictva, in: Zpravodaj KSVI 1974, příl. 1, s.61-67 (Účelový tisk ÚEF ČSAV Praha).
- ² Šťastná, J.: Sčítací operáty jako pramen pro etnografické studium, Český lid, 62, 1975, s.33-36.
- ³ Maur, E.: Základy historické demografie, Praha 1983, s.76-83 (Skripta FF UK Praha).
- ⁴ Moravcová, M.: České dělnictvo, Český lid, 65, 1978, s.131-138.
- ⁵ Na nezbytnost využití metody "vzorku" při etnografickém výzkumu velkých průmyslových aglomerací upozornil v české etnografické literatuře K.Fojtík v r.1963. Ve své práci "Dům na předměstí", Brno v minulosti a dnes 5, Brno 1963, s.50 zaměřil pozornost na činžovní dům jak na "vzorec zkoumání většího celku." O dva roky později ve stati "Problémy a metody národopisného výzkumu průmyslového města a oblasti", Slovenský národopis 13, 1965, s.427-428 pak pojem "vzorku" rozšířil na soubor informátorů volený buď podle místa bydliště (činžovní dům, blok domů), nebo v návaznosti na závod (zde ovšem soudil, že nelze získat informace o mimo-pracovním životě informátorů). Otázka "vzorků" byla zařazena i do společné práce O.Skalníkové a K.Fojtíka "K teorii etnografie současnosti", Praha 1971, Rozpravy ČSAV, ř. společenských věd r. 81, seš.6, s.59-60. - Při všech teoretických úvahách se ovšem nejednalo o vzorek ve vlastním smyslu výzkumu tohoto pojmu, nýbrž o vybranou skupinu.
- ⁶ Moravcová, M.: Základní východiska etnografického studia pražského dělnictva, Český lid, 61, 1974, s.

129-137.

- ⁷ O technikách výzkumu - anketě (výzkum s použitím dotazníků), rozhovoru a pozorování - se stručně zmiňuje práce O.Skalníkové a K.Fojtíka, c.d., s.60-65. Obsáhlý, v češtině dostupný, popis výzkumných technik (byť z hlediska folkloristiky) je obsažen v konspektu knihy K.S.Goldsteina, "A guide for field workers in folklore", London 1964, který připravil Z.Mišurec a publikoval ve Zpravodaji KSVI 1968, příl. 1-4, s.3-26; 1969, příl. 1-2, s.5-32, příl. 3-4, s.3-17.
- ⁸ Rukověť etnografického výzkumu českého dělnictva, in: Zpravodaj KSVI 1979, příl. 2, s.1-25 (Účelový tisk ÚEF ČSAV Praha).
- ⁹ Květová, R.: Organizace centrálních dokumentačních fondů v oddělení etnografie dělnictva, in: Zpravodaj KSVI 1975, příl. 4, s.13-21.

A. Navrátilová, ÚEF ČSAV, Brno
K metodologickým problémům terénního výzkumu
v etnografii

Okolnost, že etnografie je v současnosti nucena přejít od zkoumání izolovaných tradičních jevů v "klasickém" prostředí zemědělské vesnice ke zkoumání jejich postavení v současném kulturním obrazu obyvatel sídel různé velikosti a s různým stupněm vazby na tradici, nastoluje dnes naléhavěji než v minulosti řadu závažných teoreticko metodologických problémů. Je třeba zobrazit složitost reálných kulturně společenských jevů a způsoby jejich současného teoretického zvládnutí.

Jsmě svědky nárůstu materiálových záznamů ve všech oblastech hmotné a duchovní kultury, na druhé straně je však stále intenzivněji pociťována absence komplexních interpretujících a syntetizujících pohledů, včleňujících dílčí poznatky do souvislostí života a práce širokých lidových vrstev, odhalujících specifiku zákonitosti formování vývoje kultury.

V tomto rámci vystupuje do popředí aktuálnost posláních a funkce etnografie v procesu hlubokých sociálně ekonomických proměn, jejichž dynamika zasahuje zformovaný životní způsob, dává mu nový smysl i funkce. Osvojit si tento proces v jeho podstatných stránkách a působit podnětně v systému společenskovědních výzkumů a bádání předpokládá naléhavěji a vědecky koncizněji nastolovat problémy i jejich řešení, věnovat se důsledněji metodologii terénních výzkumů i analyticko syntetizující práci.

Nezbytnost obohacení metodologické výzbroje badatelů si v posledních letech uvědomují představitelé mnoha

historických disciplin. Mezi jinými se k této problematice vyjádřili také sovětské badatelé - N.Kuzněcova,¹⁾ E.S.Markarjan,²⁾ S.L.Tichvinskij³⁾ ad. K některým jejich názorům se vrátíme v dalším výkladu.

Jedním z podstatným nedostatků výzkumné práce jsou až dosud důsledky empirismu, proti kterému už na počátku našeho století vystoupil Karel Weinhold.⁴⁾ Rozsáhlá část etnografické literatury nemůže přitom spoustou nahromaděných záznamů ani zdaleka posloužit za základnu pro zobecnění, poněvadž se při lokálních a zobecňujících výzkumech používá odlišných principů výběru konkrétně historických dat. Jak uvedl sovětský akademik S. L.Tichvinskij při projednávání úkolů historické vědy na červnovém plénu ÚV KSSS v roce 1983, "je nezbytné zvýšit teoretickou a metodologickou úroveň lokálních výzkumů a dovést je k odhalování podstat studovaných jevů a procesů tím, že je budeme zkoumat v širším a hlubším historickém aspektu. Je nezbytné rozvíjet tendenci k integraci získaných poznatků a k systémovému a komplexnímu zkoumání jevů, jež se až dosud studují ve většině případů pouze z určitých aspektů a v omezených prostoro-
vých a časových úsecích; dále je nutno prohloubit pozornost věnovanou rozpracování pojmového aparátu."⁵⁾

Překonání tohoto jednostranně empirického přístupu předpokládá zejména vymezení předmětu a formulaci hypotézy zkoumaného jevu, jejímž jádrem je jasné vymezení cíle jeho zkoumání v historických, sociálně ekonomických, sociologických, demografických ad. souvislostech a určení východisek, opírajících se o metodologickou základnu marxismu-leninismu. K jak protichůdným závěrům lze dojít, dokládají etnografické výzkumy západních badatelů, které poskytují řadu příkladů, svědčících o subjektivismu a relativizaci smyslu studia jevů. Jedním z nich jsou výzkumy v mexické vesnici Tepoztlán, které

bychom chtěli v této souvislosti připomenout. V třicátých letech zde konal výzkum Robert Redfield, který v roce 1941 vydal monografii o této vesnici, v níž našel pevně sevřenou matriarchální společnost. Počátkem čtyřicátých let kulturní antropolog Oscar Lewis zkoumal tutéž vesnici. O tři roky později o ní vydal práci, ve které uvádí, že ve společenství této vesnice postrádá jakýkoliv organizační princip, strukturu a návaznost vnitřních vazeb. Tedy výzkum jednoho reálného ekonomicko-sociálního a kulturního komplexu v téměř stejné době dospěl k principiálně rozdílným závěrům badatelů stejného vědního oboru, kteří však přistoupili ke shromažďování materiálu z hlediska rozdílně formulovaného cíle: u Redfielda určeného zřetelům k jeho vymezení "lidovou společností", u Lewise soustředěním na procesy současných proměn. Uvedeným příkladem chceme podtrhnout klíčový význam formulace hypotézy, zpracované s potřebnou mírou interdisciplinární spolupráce a její ověření konfrontací s historickými, sociálně psychologickými, filozofickými aj. přístupy jako cesty k překonání jednostranných omylů, znehodnocujících často mnohaleté úsilí.

Metodologické východisko antropologických výzkumů musí respektovat specifické etnické diferencující funkce etnosu a v každém případě zahrnout historicko-konkrétní přístup do vlastních badatelských záměrů. To znamená přistupovat ke zkoumaným jevům jako k procesům v jejich proměnlivosti, fakticitě vzniku, v principiální možnosti změny a vývoje a to v závislosti na naplnění potřeb, které stály u pramenů jejich utváření. V naší literatuře lze doložit příklady praktického opouštění tohoto historicismu, které se projevují v opakovaných snahách spojovat životnost etnických jevů s "objevováním" smysluplnosti jejich obsahu v minulosti v součas-

ných formách jejich prezentace. Vyhrotíme-li tento problém, pak lze říci, že pochopení životnosti tradice není spojeno s "roubováním" starých obsahů na současné projevy, ale spočívá v konkrétně historickém studiu jejich současných obsahů a sociálních funkcí.

Poznámka o významu důsledného historismu v konkrétním přístupu neznamena, že se jím lze omezit. Nutná je také spolupráce s jinými příbuznými disciplinami, např. uplatnění badatelských poznatků sociální psychologie v terénním výzkumu. Výpovědi informátorů nemohou nemít charakter individuálního svědectví a lze říci, že právě v práci s takto získanými poznatky je řada úskalí etiky badatelské práce etnografa. V teoretickém smyslu je nezbytné respektovat proměny dialektiky individuálního, zvláštního a obecného a vyvarovat se extrapolací individuálního na celistvost kulturního jevu.

Při studiu kulturních jevů má nezastupitelné místo jejich interpretace jako produktu na jedné a formotvorných činitelů sociálních vazeb na druhé straně, tedy zkoumání souvztažnosti a zpětnovazebních vztahů kultury uvnitř sociálně ekonomické formace.

Závažným problémem, který by si vyžádal samostatnou pozornost, jsou snahy o důslednou aplikaci sociologických metod do etnografického zkoumání, v němž se jeden z významných prostředků přeměňuje v cíl výzkumu, který v konečných důsledcích redukuje vztah mezi nositeli (subjekt v kulturním regionu) a kulturou.

Dospět k objektivnímu obrazu lidského činitele v kulturním vývoji předpokládá obsahovou analýzu zjištěných fakt o jevu, kterou, soudíme, začíná a vrcholí badatelská práce etnografa.

Významnými podněty k této problematice přispěl E.S. Markarjan v práci Metodologičeskiye problemy issledovaniya etničeskich kultur⁶⁾ poukazem na

1. potřebu systémově komplexního přístupu, překonání tradičního rámce dělení disciplin a vytvoření zvláštního integrovaného pole bádání,
2. nezastupitelnost terénního výzkumu jako regulátoru k překonávání etnických předsudků všeho druhu, projevů nacionalistického vychloubání falešně maloměstských a omezujících představ o povaze etnokulturního procesu,
3. využití obecné teorie systémů, teorie organizace i teorie informací při studiu etnických jevů. To vše je současně i podnětem k soustavnější orientaci naší etnografie k prohloubení metodologie badatelské práce.

Poznámky:

- ¹ Kuzněcova, N.: Specifica historického výzkumu a úkoly dějin vědy. Společenské vědy v SSSR, 1984/2, s.125-135, překlad z Obščestvennyje nauki v AN SSSR, 1983/6.
- ² Markarjan, E.S.: Metodologičeskije problemy issledovanija etničeskich kultur. Matěrialy simpoziuma. Jerevan 1978.
- ³ Tichvinskij, S.L.: Projednávání úkolů historické vědy ve světle usnesení červnového plěna ÚV KSSS v roce 1983. Společenské vědy v SSSR, 1984/2, s.147-154, překlad z Voprosy istorii 1983/9.
- ⁴ Weinhold, K.: Was soll die Volkskunde leichten. Zeitschrift für Volkerpsychologie und Sprachwissenschaft, 20, 1890, s.1-5.
- ⁶ Markarjan, E.S.: c.d., s.3-4.
- ⁵ Tichvinskij, S.L.: c.d., s.148-149.

V.Kristen, ÚEF ČSAV, Praha

K problematice metodiky výzkumu zahraničních dělníků, studentů, stážistů a jejich národnostně smíšených rodin.

K nejdůležitějším výzkumným úkolům studia současných etnických procesů patří bezesporu problematika způsobu života zahraničních dělníků, neboli nepřesným termínem západní sociální antropologie dělníků - migrantů, u nás a jejich vzájemná interakce s českým prostředím.

I když se vlivem stoupající etnické pestrosti i četnosti zahraničních dělnických kádrů u nás zdá, že se jedná o nový problém, není tomu tak. Pomineme-li pracovní migrace středověku, patřil i v minulých dvou stoletích problém etnicky cizorodých migrujících pracujících často mezi otázky prvořadě společenské důležitosti. Jako příklad je možno uvést velký příliv zahraničních dělníků k nám v době rozmachu stavby železnic ve druhé polovině 19.století.

V období II.světové války dochází k velkým přesunům pracujících pestrého etnického složení, které zasáhly i území ČSSR. Část těchto nucených migrantů navždy spojila svůj osud s naší zemí a usadila se u nás. Např. v severních Čechách zůstali Italové, Rumuni a Poláci.

Také nedostatek pracovních sil v pohraničí po odsunu Němců, zejména na lesní práce, vedl naše správní orgány k najímání zahraničních dělníků zejména bulharské a polské státní příslušnosti. Tato kapitola migrací zahraničních pracovních sil našla (v případě Bulharů) částečnou odezvu v etnografických a regionálně historických pracích a její výzkum dále pokračuje.

Rychlé narůstání počtu polských pracovníků v průmyslových závodech v pohraničí i ve vnitrozemí, které bylo důsledkem internacionální pomoci Československa Polsku v období přechodného nedostatku pracovních míst, jež vzniklo jako časově omezený důsledek poválečné populační exploze v zemi, tj. od poloviny 60.let do konce 70.let, znovu upozornilo na důležitost studia tohoto problému. Byl shromažďován materiál, ale v etnografické literatuře se výrazně neodrazil.

Silnější zájem státních i stranických institucí a badatelů je možno pozorovat teprve od konce 70.let, kdy došlo k početně silným migracím kubánských a vietnamských dělnických kádřů. Snahou vysílajících zemí nebylo, jako v případě polských dělníků, řešit jen nedostatek domácích pracovních příležitostí, ale získat kvalifikované dělnické kádry pro provoz domácích nově vzniklých závodů. To platí stoprocentně o kubánských pracujících a většinou Vietnamců. Rozbíhá se studium kubánských dělníků a vietnamských pracujících, jejich problémů u nás.

Mimo pozornost byly zatím početné, i když v porovnání s předchozími zde uvedenými relativně malé skupiny zahraničních dělníků a techniků (u Poláků, Kubánců a Vietnamců jde o desetitisíce, u ostatních o stovky), kteří stavěli určité objekty nebo získávali dělnickou a technickou kvalifikaci.

Jejich příchod do řady našich měst přinášel a přináší zajímavé poznatky z interakce mezi příslušníky kulturně, temperamentně i názorově odlišných etnik. Byli to v posledních letech zejména Jugoslávci, Rumuni, syrští Arabové, libyjsí Arabové, Mongolové a Etiopové. V Praze v 70.letech pracovali i Švédové a Italové. I když se v posledním případě jednalo o pracovníky italské stavební firmy, která byla generálním dodavatelem,

došlo i zde k zajímavým kontaktům na pracovišti s přidělenými českými dělníky a s našimi lidmi v době mimopracovní.

Protože rozvojové země stále častěji podmiňují realizaci pro nás velmi výhodných obchodních kontraktů výukou většího počtu dělníků u dodavatelů technologie, bude příliv zahraničních dělníků a jejich velká etnická pestrost patrně pokračovat. A to i nehledě na fakt, že s rozvojem vědeckotechnické revoluce požadavky našeho národního hospodářství na dovoz pracovní síly ze zahraničí mají již od 70.let sestupnou tendenci.

Poměrně velká etnická pestrost zahraničních dělníků, kteří u nás získávají kvalifikaci, vede i ke kontaktům zahraničních dělníků různých etnik i kultur navzájem. Například v závodě O6 n.p.SEBA - Tanvald pracují spolu Češi, Vietnamci, Poláci, Slováci a Kubánci. Je zásluhou vedení n.p.SEBA, její stranické a odborové organizace, že tam nedochází k žádným konfliktům na pracovištích (v naprosté většině závodů je tomu také tak), v mimopracovním, živelném styku se mohou projevit. Dochází i k uzavírání sňatků mezi příslušníky různých národů zaměstnaných u nás. Z výzkumu na Jablonecku jsou známy např. polsko-kubánské, polsko-německé, polsko-italské sňatky.

Je jistě novou úlohou naší cizokrajné etnografie, aby se těmito problémy zabývala. Její výzkum by se měl perspektivně zaměřit i na studenty a dlouhodobé stážisty z rozvojových zemí, kteří v některých případech (např. Palestinci a syrští Arabové) tvoří početné skupiny a bývají i nadále spjaty osobně (sňatky, azylem) s naší vlastí. První kroky v tomto směru byly již podniknuty. I zde dochází k řadě konfliktních situací vyvolaných jazykovým i kulturním nepochopením. Humorky o jazykovém nepochopení patří vedle anekdot k běžným vyprávě-

věním zahraničních dělníků, studentů a stážístů ve společnosti. V nich se objevuje nejen špatná znalost spisovné češtiny a její lexikální zásoby (např. větší arabsko-český slovník nebyl nikdy realizován), ale i hovorové češtiny, slangu a nářečí. V heterogenních rodinách studentů z rozvojových zemí se vyskytuje problém bilingvismu dětí a řada jiných problémů.

Zahraníční dělníci, studenti a stážísté jsou důležitým společenským i vědeckým problémem. Tyto skutečnosti si vynutily i v souvislosti se studiem etnických procesů v pohraničí (zde má zaměstnávání zahraničních dělníků nejdelší tradici) zařazení výzkumu zahraničních dělníků do Plánu základního výzkumu ÚJF ČSAV.

V rámci přípravy plnění tohoto úkolu byl v tomto roce realizován poměrně velký sondážní etnografický výzkum polských pracujících a jejich heterogenních rodin okresu Jablonec nad Nisou. Jeho cílem bylo získat poznatky o metodologii a metodice výzkumu zahraničních dělníků, s kterými budete v rámci možností určeného rozsahu příspěvku seznámeni.

Výzkum zahraničních dělníků na rozdíl od jiných etnografických výzkumů lze jen s obtížemi uskutečnit v rámci regionálních výzkumných programů (např. muzeí), ale jen jako součást plnění státního plánu výzkumu. Tím není řečeno, že tento výzkum nemá cenu pro regionalistiku.

Příčiny jsou jednak v technické náročnosti výzkumu (musí být jen komplexní, aby se předešlo subjektivním interpretacím, dlouhodobý a opakovaný), tak ve společenské závažnosti tohoto studia, které vyžaduje četné mezirezortní kontakty a jednání. Protože ČSAV má legislativně správní postavení ministerstva a vstupuje přímo do kontaktu s vedením jednotlivých ministerstev, je schopna vytvořit pružnější právní podmínky k provedení

výzkumu, jichž by se badatel z regionální instituce, nespolutracující s ČSAV, jen těžko domáhal.

Dalším problémem výzkumu zahraničních dělníků je fakt, že lze jen v omezené míře použít (a jen s pečlivým výběrem) metodologie a metodiky uplatňované v zahraničí, zejména v západních zemích. Toto je jeden z důležitých poznatků našeho výzkumu. Je to dáno nejen podmínkami rozdílného společenského zřízení u nás oproti kapitalistickým zemím, ale i jiným charakterem a příčinami zaměstnávání zahraničních dělníků u nás.

Rozdíly jsou kvantitativní (v západních státech se jedná o milióny, u nás o desítky tisíc osob), ale i kvalitativní. Na rozdíl od kapitalistických států se v našich podmínkách nesetkáváme s národnostně homogenními rodinami migrantů a proto nelze studovat ohromný komplex problémů spojených například s výchovou dětí z těchto rodin a jejich národní i kulturní identifikace, jak to známe z prací západní sociální psychologie (např. Elen Grasio-Alfanderi), sociální antropologie.¹⁾ Jedná se o hlavní problém migrantů západního světa.

K nám přicházejí nebo přicházeli pracovníci (mimo polských dělníků) většinou na kratší dobu, cca 4 roky, potřebnou k získání kvalifikace.²⁾ Pokud se zde usazují natrvalo, žijí v nacionálně heterogenních rodinách s našimi státními příslušníky. Proto v ČSSR zůstávají - jako důsledek zesílení interetnických kontaktů prostřednictvím pohybu zahraničních dělníků, studentů a stážistů - smíšená manželství. Jejich studium, ačkoliv se zatím neprojevují co společenský problém prvního řádu, jak to známe z kapitalistických zemí, je neméně důležité a bylo proto poято i do programu sondážního etnografického výzkumu. Metodiku výzkumu zahraničních dělníků žijících v nacionálně homogenních endogamních rodinách, velice podrobně rozpracovanou v západoevrop-

ské vědě, bylo proto nutno odmítnout.

Je však zajímavé, že výsledky západních badatelů ukazují u zahraničních dělníků v západní Evropě na velice mnoho rysů způsobu života a národního vědomí společných s homogenními rodinami politické emigrace. Jedná se zejména o mytující, pohádkově zkraslený obraz vlasti, kterou nikdy nepoznali, jaký známe například z výzkumů mladé generace řeckých rodin u nás atd.³⁾

Důležitou součástí každého výzkumu je výběr regionu výzkumu. Při sondážním etnografickém výzkumu polských pracujících byla volba okresu Jablonec nad Nisou ovlivněna celou řadou příčin. Ne neposlední byla ochota a zájem podniků i institucí okresu spolupracovat.⁴⁾ Dále to byla sama dislokace n.p. SEBA Tanvald, který již 22 let nepřetržitě zaměstnává denně a týdně dojíždějící polské pracovnice a jímž prošly všechny vlny polských migrantů. V hodnocení MPSV ČSR byl n.p. SEBA vždy kladen za vzor péče o zahraniční dělnice. Za základ kontaktu byly vzaty závody. Jako druhý podnik byl vybrán k.p. Bižuterie, který zaměstnával v 70. letech velký počet polských dělnic s přechodným pobytem v ČSSR. V důsledku toho v něm nyní ještě pracuje řada dělnic s trvalým pobytem (provdaných v ČSSR). Z tohoto koncernového podniku pocházely i rodiny, kde jsem po osm let prováděl výzkum pozorováním. Menší vzorek polských rodin byl kontaktován s pomocí ředitelky MŠ Elektro-Praga a sloužil k porovnání výsledků.

Před výzkumem bylo třeba se seznámit s písemnými prameny, jejichž výčet a hodnocení by přesáhlo rámec příspěvku. Je zde však nutno připomenout důležitost studia směrnic o zahraničních dělnících a mezivládních dohod, jež v případě polských pracujících vydalo souborně MPSV ČSR již v roce 1973.⁵⁾

Po analýze písemných pramenů je třeba provést výz-

kum všech osob, které se zahraničními dělníky přicháze-
ly nebo přicházejí pravidelně služebně do styku. Rozho-
vor s nimi se ukázal jako vysoce efektivní. Je možno se
od nich dozvědět mnoho postřehů a informací, jež nelze
nalézt v písemných materiálech nebo které vedou ke
správné interpretaci těchto pramenů.

Zejména důležitý je dobrý kontakt s vychovatelkami
internátů. Mnohé pracují (v n.p.SEBA) již druhé deseti-
letí a jsou nenahraditelnými informátorkami v oblasti
způsobu trávení volného času a bydlení. Zejména, tam
kde jsou si kultury majoritní společnosti a migrantů
vzdálenější, může být právě tato oblast zdrojem nepere-
zumění, omylů a někdy i konfliktů. Například Kubánci
jsou známi svým vztahem k hudbě a tanci, který projevu-
jí i na veřejných místech. Tanec pro ně znamená i druh
společenského kontaktu, způsobu seznámení. Když noví
kubánští pracovníci SEPAPu ve Štětí uspořádali na ná-
městí taneční zábavu a nedočkali se odpovídající reak-
ce českého obyvatelstva a měli jen ohlas u Cikánů-Rómů,
navázali s nimi rychle kontakty.

Pomoc vychovatelek je dále nezbytná i při studiu
bydlení. V našich podmínkách je úroveň bydlení zahra-
ničních dělníků, na rozdíl od vyspělých zemí západní
Evropy, kde je zdrojem i diskriminace, stanovena ve
striktně dodržovaných smlouvách; výzkum bydlení má vel-
ký význam i v takových skvělých podmínkách, které svým
zaměstnancům poskytuje n.p.SEBA.⁶⁾ Většina zahraničních
dělnic zde bydlí samostatně na pokojích a má k dispozi-
ci individuální ledničku. Výzkumem bylo zjištěno, že i
když je vedením internátu pracovnícím umožněna úprava
pokojů, nevyskytují se zde (na rozdíl například od stu-
dentských kolejí) předměty, jež by deklarovaly etnickou
příslušnost (např. vlaječky, obrazy, lidové umění). Ve
zdobení interiéru se projevovala též změna v intenzitě

religiozního života (kříže a obrázky svatých byly nahrazeny plakáty zpěváků atd.). V západní Evropě je etnický zvláštní úprava interiérů bytovacích prostor běžná. Bez pomoci vychovatelek by nebylo možno bez rušení soukromí poznat všechny pokoje.

Po zkušenostech z výzkumu polských pracujících i kontaktů s jinými etniky (palestinskými Araby, Etiopy a Kubánci) se jako nejvhodnější ukazují metoda výzkumu pozorováním a metoda řízeného rozhovoru.

Metoda pozorováním předcházela zejména v oblasti studia heterogenní rodiny použití metody řízeného výzkumu. Pravidelné návštěvy ve vybraných česko-polských rodinách po období osmi let umožnily chápat nejen vývoj těchto rodin, ale přinesly mnoho poznatků o polských migrantech u nás jako takových a jejich interakci s českým prostředím. Nahradily tak opakovaný intenzivní etnografický výzkum, jenž je jinak pro studium zahraničních dělníků nezbytný. Spoléhání na rekonstrukci vývoje kontaktů s dělníky migranty a jejich adaptace v českém prostředí může vést k mylným závěrům.

Jako příklad je možno uvést kubánské pracující v n. p. SEBA, kteří se podobně jako ostatní vlivem vlastních zkušeností a zejména zkušeností svých předchůdců již z větší části vyrovnali s největšími rozdíly kulturních tradic, temperamentu i mentality mezi nimi a českými lidmi. První dotyková fáze již přešla a nepředstavují již v n. p. SEBA velký pracovní problém, ani neznámý živel pro české spolupracovníky. Intenzita konfliktů a nedorozumění v mimopracovním prostředí poklesla. V jiných oblastech, kde příchod Kubánců nebo jiného etnika je nejnovějšího data a před nimi tam nebyli jiní zahraniční dělníci, může tomu být zcela jinak.

Výzkum v česko-polských rodinách metodou pozorování během osmi let pomohl se shromážděnými jinými prameny

sestavit čtyři dotazníkové osnovy pro výzkum metodou řízeného rozhovoru. Byly určeny pro a) polské dělnice s přechodným pobytem v ČSSR, b) vdané v ČSSR, pro c) českého partnera a d) pro Čechy.

V prvních třech dotaznících byla zjišťována všeobecná charakteristika informátora, jeho zařazení do sociálních a profesních skupin, kulturní a politický život, náboženský život, adaptace, akulturace a jeho asimilace.

V případě výzkumu nacionálně heterogenní rodiny se navíc zjišťoval výběr manželského partnera (seznámení, estetické normy, délka známosti, reagenty rodičů a sourozenců, náboženská tolerance při uzavírání sňatku, reakce okolí na sňatek atd.), život rodiny a jeho vývoj, kulturní život členů - četba, trávení volného času, záliby a jejich změny, rodinné tradiční zvyky, religiozní život rodiny, strava, výchova dětí, vztah obou partnerů k státnímu občanství a národnosti i volba obého u dětí. Dále byl zkoumán kontakt z polským prostředím (jeho intenzita, kvalita role a zaměření) atd.

Pro ilustraci je třeba uvést, že důležitým indikátorem nacionálního vědomí u polských dělnic se ukázala četba a sledování (výběr) pořadů masových informačních prostředků. Ukázalo se, že tzv. polský historismus (tj. zvýšený zájem o historii vlastního národa a dějiny jiných národů, diskuze o ní, její porovnávání s až nacionalistickými projevy) je příznačný jen pro určité sociální skupiny a není obecným jevem. Rozbor dále ukázal, že u skoro asimilovaných, v ČSSR provdaných Polek se poslední rozdíl oproti rodilým Čechům projevují ve výběru četby (všechny, bez rozdílu vzdělání, čtou starší, klasickou českou literaturu), k moderní české literatuře nemají žádný vztah. Četba také pomohla pochopit vztah Polek k náboženství.

V dotaznících byly dále otázky zaměřené na česko-polské kontakty a evokující vzpomínky na příchod do ČSSR, motivy tohoto příchodu a na vývoj situace polského etnika u nás. Pro zjištění míry objektivnosti výpovědí informátorů byly zařazeny i kontrolní otázky, zjišťující nepravdivé odpovědi. Nebyl však zaznamenán ani jediný případ klamné odpovědi. Zde již uvedená metoda výzkumu pozorováním byla použita ještě ke sledování interakce mezi polskými dělnicemi a českými muži v nejnavštěvovanějších restauracích v Tanvaldě a přinesla zajímavé výsledky. Použití výzkumné metody spojené s vyplňováním dotazníků-anket se ukázalo jako nevhodné, ačkoliv zejména na Západě byla do poloviny 70.let velmi často užívána. Její použití bylo spojeno s převládajícím sociologickým charakterem výzkumu, nyní i tam se od ní upouští.

Během terénního výzkumu se objevila nutnost zapojovat do výzkumu specialisty na určité otázky. Zahraniční dělníci totiž vstupují u nás i do styku s některými našimi etnickými skupinami a budují si s nimi silnější nebo slabší kontakty. V případě polských dělnic v severních Čechách přibližně jednu desetinu heterogenních rodin představují polsko-rómská manželství. I když byl získán od polských i českých informátorů určitý materiál, je třeba provést v těchto rodinách výzkum. Protože se jedná o konfliktní manželství, je tam často horší hygienická situace než v čistě rómských manželstvích, nebylo možno do nich zvolenou metodou kontaktu proniknout. Ale i výzkum Kubánců, kteří v rómských rodinách v některých případech tráví volný čas, bude vyžadovat pomoc specialistů na Cikány.

V průběhu výzkumu polských dělníků se dále ukázalo, že toto studium má význam i pro etnografii dělnictva, zejména pro otázky vytváření dělnických pracovních ná-

vyků a dělnického vědomí.

V tomto příspěvku, vzhledem k omezenému rozsahu, bylo možno nastínit jen některé otázky metodologie a metodiky studia zahraničních dělníků u nás. Výsledky terénního výzkumu budou v nejbližší době postupně publikovány.

Poznámky:

- ¹ Böhning, W.R.: The Migration of Workers in the United Kingdom and the European Community, Institute of Race Relations, OUP, London 1972 a další.
- ² Viz 12. společné zasedání SL a SN FS ČSSR, 21.3.1984.
- ³ Např.: Dalla Costa, M.R.: Riproduzione e emigrazione, L'operaio multinazionale in Europa, Materiali marxisti 4, Feltrinelli, Milano 1974, p.207-241.
- ⁴ Děkuji za pomoc vedení k.p. Bižuterie, n.p. SEBA - Tanvald a pracovníkům ONV v Jablonci n.Nisou, bez jejichž spolupráce a pochopení by výzkum byl nerealizovatelný.
- ⁵ MPSV ČSR. Zaměstnávání polských pracovníků v československých podnicích. Vydalo organizační a tiskové oddělení ministerstva práce a sociálních věcí ČSR, Praha 1973, 273 s.
- ⁶ Commission of the European Communities, The Housing of Migrant Workers: a case of social improvidence?, Brussels 1975.

L.Petráňová - J.Vařeka

Metody etnografického výzkumu předbělohorských
vesnických staveb

(na příkladech z vesnic bývalého jindřichohradeckého
panství)

Etnografie zkoumala lidové stavitelství do nedávné doby především na základě materiálu z 18. a 19.století. Dokladem tohoto tradičního přístupu je ještě Balášova staň Sídlní formy a bydlení ve 3. svazku Československé vlastivědy z roku 1968. Samozřejmě existovaly snahy o rozšíření časového horizontu, avšak soustavněji vedené výzkumy starších období se datují až od 60. a 70. let. Vedle etnografie se na těchto výzkumech podílí hlavně historická archeologie, historie a také jazykověda sémantickými rozborů středověkých domových termínů. Jednotlivé obory svými specifickými metodami shromáždily a vyhodnotily jednak bohatý materiál archívní, ikonografický a jazykový, jednak materiál archeologické, stavebněhistorické a etnografické povahy z odkrytých zaniklých středověkých osad a stavebněhistorických a etnografických terénních výzkumů. Hlavní badatelské výsledky tohoto studia byly předneseny na 3. husitologickém sympoziu v Táboře v roce 1983 a vyjdou také tiskem.¹⁾ O rok později jsme k získání nových poznatků o vesnických zemědělských stavbách z předbělohorského období pokusně přistoupili ke kombinaci metody historické s etnografickou. Podnět k tomuto postupu daly výsledky studia revizitace berní ruly panství Jindřichův Hradec, jež byla ukončena 22. října 1668.²⁾ V revizitačním zápisu se kromě jiného praví, že velikost některých grun-

tů, z nichž mnohé jsou uvnitř dosti ruinované, sice neodpovídá jejich skrovnému počtu rolí, avšak tato velká stavení byla již dávno a za lepších časů od kamene vyzdvižena.³⁾ Z tohoto údaje tedy vyplývá, že na bývalém jindřichohradeckém panství se některá velká stavení stavěla z kamene už před třicetiletou válkou. Na základě etnografických výzkumů byla počátkem 70. let zjištěna oblast starého, již od pozdního středověku se vyvíjejícího kamenného domu v bezlesé krajině na severozápad od Prahy.⁴⁾ Stavěbněhistorické a etnografické průzkumy vedly k identifikaci pozdně středověkých vesnických kamenných staveb i na území jižních Čech, avšak mezi málezy měly zřetelnou převahu špýchary a brány.⁵⁾ V revizitaci berní ruly (1654) se však píše o kamenných chalupách či staveních, a to např. ve vsi Jarošov n.N. (Vavřinec Voldřich - 6 korců - "od kamene vystavená chalupa ..."), Horní Pěna (Urban Pecl - 12 strychů - "forman, stavení jeho dobré a velké od kamene vystavené ..."), Lodhěřov (Michl Šouhalt - 13 strychů - "velký od kamení vystavený obydlí ..."), Mních (Pavel Záhorů - 43 strychů /největší statek ve vsi/ - "stavení má od kamene velké a dobré ..."), Okrouhlá Radouň (Jiří Mašek - 30 strychů /největší grunt/ - "stavení má obšírné od kamene vyzdvižené a dobré ..."), Světce (Jan Pán - 13 strychů - "stavení jeho dobré, větším dílem od kamene vystavené ...").⁶⁾

Pozoruhodné údaje z archívního pramene nás vedly k myšlence vyhledat tyto stavby v terénu podle popisných čísel, dodatečně zjištěných archívním studiem, a podrobit je stavebněhistorickému a etnografickému výzkumu.

Dříve, než si vyložíme postup při identifikaci objektů, je zapotřebí připomenout dvojí možný přístup ke studiu písemných pramenů k lidové architektuře: a) buď vycházíme ze známého dochovaného objektu a chceme jeho

stáří pomocí písemných pramenů přiblížit, popřípadě podpořit určitou datací vytvořenou na základě zhodnocení formálních architektonických prvků, b) nebo naopak máme v písemných pramenech určitý popis stavby a sledujeme v chronologickém průřezu usedlost s jejími stavebními objekty v písemných pramenech až do doby, kdy ji můžeme vcelku spolehlivě identifikovat a lokalizovat uvnitř vesnice (pomocí popisného čísla, zakreslení na indikační skice a dalších listů katastrálních map). V obou případech je konvenční orientací dnešní číslo popisné a zakreslení stavby v katastrální mapě (zejména indikační skice). Za pomoci písemných pramenů berní povahy (katastrů) a zápisů gruntovních knih lze usedlost promítnout v tom či onom postupu spolehlivě v rozmezí 1820-1840 až 1653-1655 téměř ve všech regionech Čech. Pokud jsou zachovány gruntovní knihy před lety 1653-1655, můžeme usedlost sledovat do 16.století. V retrospektivním pohledu se postupuje od stabilního katastru (při užití údajů indikační skici je nutno konfrontovat stav s popisem ve stabilním katastru, kde je povaha stavby výslovně uvedena) přes josefský katastr a přes tabely a fase tereziánského katastru až do první čtvrtiny 18.století. Tereziánský katastr pak má přímou konkordanci s berní rulou z poloviny 17.století. Mezi tereziánským a josefským katastrem (užívá se již identifikovatelných čp.) lze u velké části našich vesnic určit objekty podle zápisů gruntovních knih, které v tomto období byly na našich patrimoniích běžné. Identifikace objektů mezi polovinou 17.století a 19.stoletím je na základě rozboru písemných pramenů možná ve většině našich vesnic; týká se usedlostí, nikoliv přímo staveb, které však lze přímo či nepřímo sledovat podle zápisů gruntovních knih a dosud nevyužitého pramene revizitace berní ruly. Optimální by byla u dochovaných objektů li-

dové architektury jejich historická pasportizace souborem pramenů písemných.

Ve druhé fázi výzkumu jsme archivní údaje konfrontovali se stávajícími objekty (s výjimkou Jarošova n.N.) a dospěli jsme k těmto výsledkům:

1. V revizitační zprávě jmenovaná kamenná stavení Urbana Pecla v Horní Pěně čp. 29, Michla Šouhalta v Lodhéřově čp. 44, Pavla Záhorů v Mnichu čp. 8, Jiřího Maška v Okrouhlé Radouni čp. 9 a Jana Pána ve Světcích čp. 56 dodnes existují, v jednom případě se jméno majitele ze 17.století dochovalo v označení po chalupě (Okrouhlá Radouň 9 "u Mašků", poprvé se jméno Mašek objevuje k roku 1654).⁷⁾

2. Jde o střední, ve Světcích o malou a v Mnichu o velkou zemědělskou usedlost (celkem asi 45 ha včetně luk a rybníků před kolektivizací) s trojstrannou zastavbou dvora, uzavřeného vpředu bránou a zídou.

3. Zkoumané usedlosti jsou kamenné (ke stavbě bylo použito místního kamene, vázaného hlínou, šíře zdí 75 až 90 cm.)

4. Všechny uvedené usedlosti jsou v dobrém stavebním stavu a obydleny, takže se mohla podrobněji zkoumat jen konstrukce sklepa (až na malou usedlost ve Světcích, kde mírně zahlubovaný sklep leží na konci stavení, jsou umístěny pod obytnou částí domu), kamenná ostění dveří a oken, zadní režné domové stěny a materiál vybouraný při stavebních úpravách, zvláště při rozšiřování oken. Při těchto průzkumech nebyly podle způsobu opracování zjištěny žádné pozdně gotické stavební prvky či články. V jednom případě (Mnich čp.8) se ve výměnku, který v minulosti - jak tomu bylo i jinde - měnil svou funkci a sloužil i za obydlí deputátnických rodin, dochovala černá kuchyně. K vyztužení otvoru do pece bylo už použito cihel. Datace zachované nad vstupními dveřmi a na

bráně pocházejí z 19.století (nad vstupem do chléva 1840, ve štítě brány 1847).

5. Zkoumané zemědělské usedlosti byly vesměs přestavěny v 19.století, kdy došlo i k výzdobě jejich průčelí. Stodoly a kolny stejně jako krovky a střechy obytných domů pocházejí většinou z konce 19. a z 20.století. Objekty jsou často opatřeny vročením. K modernizaci domů, případně i dalších staveb (Okrouhlá Radouň 9) přistoupili majitelé po kolektivizaci zemědělství, výjimečně i dříve.

I když výzkum v terénu nepodal přímo důkazy o stavební kontinuitě těchto domů s archivně doloženými chalupami z konce 16. a 17.století, přinesl uvedený metodický postup nové poznatky o vývoji kamenného zemědělského domu v Čechách, jež můžeme shrnout do čtyř bodů:

1. Vesnický zemědělský dům dochovaný do současnosti je výsledkem velmi dynamického vývoje. Jeho přestavby ovlivňovaly nejen příznivé ekonomické podmínky, ale i negativní jevy, jako požáry a války. Přestavby zpravidla probíhaly na téže stavební parcele, a proto právem předpokládáme, že obytná jádra těchto zkoumaných zemědělských usedlostí sahají do doby předbělohorské.

2. Na rozdíl od výstavby feudálních sídel a kostelů se zřejmě při stavbě zemědělských domů neuplatňovaly rustikalizované slohové architektonické články vždy a všude, takže takové domy pak mohou být spolehlivě identifikovány jen na základě archivních pramenů.

3. Ve farních obcích Horní Pěna a Lodhěřov se kamenné zárubně s nadpražním překladem u vstupních dveří do stavení a do sklepa shodují s ostěním a překladem ve dveřích přístaveb z přelomu 17. a 18.století u tamějších kostelů gotického založení. V obou případech bylo k vybudování ostění použito tesaných kamenných sloupků

a překladu, jejichž vnější okraj bývá často lemován úzkým vystupujícím páskem.⁸⁾ Analogie také nalezneme u jednoduchých kamenných ostění vstupních dveří do měšťanských domů např. v Českém Krumlově, jejichž kamenné překlady nesou vročení ze 17.století (Dlouhá ul. č.134-1642, č.94-1673, Široká ul. č.50-1614 ad.). Tento jev se ovšem nesmí zobecňovat, neboť obdobná ostění vznikala i v 19.století.

4. A konečně není možno přehlédnout ani skutečnost, že v blízkém okolí zkoumaných usedlostí jsme našli domy s pozdně gotickými architektonickými články. Jde o bývalý Neuwirthův statek v Malíkově n.N. čp.54, v němž se dochoval pozdně gotický sedlový portálek a zkosené kamenné ostění asi z přelomu 16. a 17.století ve starém kamenném domovém jádru u vstupu ze síně do světnice (majitele usedlosti je možno dle pozemkových knih sledovat až k roku 1613), pozdně gotický sedlový portál v Dolním Skryčově čp.5 a u vstupních dveří do kamenného špýcharu ("srubu") ve statku v Rosičce u Deštné čp.6; tato osada leží vedle Světců, kde jsme u zadní stěny kamenné usedlosti čp.14 zjistili u obou nároží psaníčkové sgrafito, jež však může být novodobým výtvozem zednického mistra, který tuto usedlost dříve vlastnil.

Na doplnění, že se v jižních Čechách tu a tam setkáváme s jádry kamenných usedlostí, které pamatují třicetiletou válku, může posloužit zajímavý případ z Brlohu č.40(o. Český Krumlov, u Vráblů, 14 ha), kde pod okapem na předním okraji boční stěny obytného domu usedlosti majitel stylově namaloval letopočet 1614. Podle jeho výpovědi bylo toto datum nalezeno při poslední opravě domu v omítce zadní domové stěny. Na upozornění místního učitele majitel podle tohoto vročení, které z neznalosti jeho významu odstranil, namaloval novou dataci v průčelí domu.

Zjištěné skutečnosti vedou k závěru, že jihočeská vesnice v předbělohorském období nebyla zcela dřevěná. Jistě roubené stavby převládaly a vesnice v podhůřích a v horách byly jen dřevěné. Avšak místy, jako na bývalém jindřichohradeckém panství, na Doudlebsku a v západní části kraje se tu a tam už tehdy objevovaly poddanské stavby z kamene, jehož použití - jak vidíme - nebylo výsadou jen při stavbě kostelů, šlechtických sídel a měst. K obecnému potlačení dřeva a k nástupu zdiva tu však docházelo až od 19. století, kdy s těmito představami vznikly na území jižních Čech slohově výrazné okrsky lidové architektury s bohatou výzdobou průčelních štítů a fasád domů, špýcharů a bran.

Poznámky:

- ¹ Srov. Langer, Jiří: O lidovém stavitelství středověkých Čech. Národopisné aktuality, 21, 1984, s.49-50.
- ² SÚA Praha, BR, Revizitace 27 - Bechyňsko, panství Jindřichův Hradec (1654-1668), fol. 197-410.
- ³ Tamtéž, fol. 401b - 402.
- ⁴ Srovn. Vařeka, Josef: K otázce vývoje a geografického rozšíření kamenného domu v Čechách. Český lid, 60, 1973, s.86-94.
- ⁵ Škabrda, Jiří - Smetánka, Zdeněk: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách. Archeologické rozhledy, 26, 1974, s.236-270. Vařeka, Josef - Plessingerová, Alena: K otázce architektury zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách. Vlastivědný sborník Podbrdská, 8-9, 1974-75, s.218-229.
- ⁶ Tamtéž, fol. 269b, 301b, 344, 363, 391, 367.
- ⁷ 1654: Matěj Mašek má 36 strychů polí, osívá na zimu 11 strychů, na jaro 10. Podle odhadu komise může chovat 4 kusy tažného dobytka, chová jen 2 koně. Dále má 7 krav, 4 jalovice, 19 ovcí a 4 svině. (Výměrou jeden ze dvou největších gruntů v obci.) SÚA Praha, Berní rula sv. 2, 1654.
- ⁸ Máme na mysli např. ostění dveří zevně otevřené mariánské kapličky v ose gotického presbytáře farního kostela sv. Petra a Pavla, připomínané už počátkem 18.století. Obdobně je tomu v kostele sv. Michaela v Horní Pěně, který byl přestavován a upravován ve druhé polovině 17. a v první čtvrtině 18.století.

F.Šenfildová, ÚLUV Praha

Specifika etnografické práce v ÚLUV Praha

Práce výzkumných pracovníků - etnografů v ÚLUV Praha má svůj specifický charakter, který vyplývá z toho, že výsledky činnosti této složky musí především sloužit potřebám organizace. Potřeby organizace jsou určujícím faktorem při plánování výzkumné činnosti a metodika přístupu k řešení jednotlivých úkolů je také předem dána tím, jak mají být výsledky práce využity.

V třicetileté historii naší organizace se samozřejmě měnily požadavky na práci etnografů, což odpovídalo stavu lidové výroby v terénu a také vývoji Ústředí lidové umělecké výroby.

V počátečních údobích ÚLUV byly prováděny rozsáhlé průzkumy v terénu. Jejich účastníky byli pracovníci tzv. vzorových dílen (teoretici, ovšem nikoli etnografové) a výtvarníci. Tyto výzkumy se zaměřovaly do míst, kde byly tradiční formy lidové kultury poměrně zachovalé, nebo tam, kde byla známa střediska některých oborů lidové výroby. Ve středu zájmu byla hlavně jihovýchodní Morava, Slovensko (v té době byla jednotná organizace pro českou i slovenskou část našeho státu), v Čechách se výzkumy omezily jen na vybrané lokality. Úkolem těchto výzkumů bylo jednak poznat co nejvíce lidových výrobců, kteří by byli schopni spolupráce, jednak zdokumentovat v určené oblasti co největší množství materiálu o výrobních technikách, o tvarech výrobků i jejich užitných funkcích. Tyto výzkumy se odehrávaly přibližně před třiceti lety. Výsledky výzkumů byly ihned využívány v praktické činnosti, nasbíraný dokumentační

materiál, který představovaly hlavně fotografie, nákresy, vzorky textilu a výšivek, se ukládaly do dokumentačních sbírek. Byl to základ naší bohaté dokumentace, kterou využíváme dodnes. V padesátých letech, kdy se ustálila forma naší organizace do dnešní podoby (se základními závody v Praze, v Brně a v Uherském Hradišti) vyvolala potřeba systematictějších znalostí o situaci v terénu velkou výzkumnou akci, která byla nazvána "Hrubé průzkumy lidové výroby". Tyto průzkumy se konaly v letech 1955-1960. Řídil je etnograf, tehdy jediný v Ústředí, prováděli je externí spolupracovníci, většinou studenti etnografie. Každý z pracovníků měl přidělen jeden správní okres, v němž měl za povinnost projít větší část obcí. Hrubé průzkumy byly svým charakterem zjišťovacími výzkumy. Zprávy nezabíhaly do velkých podrobností, podávaly souhrnný obraz o lidové výrobě. Obsahovaly hlavně adresář výrobců (žijících a těch, na něž si lidé jen pamatovali), některé historické údaje o okrese a o jednotlivých lokalitách, přehled materiálu z místních muzeí, výpovědi žijících výrobců a některé další zajímavé údaje. Při výzkumech se mělo postupovat podle jednotně zpracované osnovy, odevzdané výsledky však mají samozřejmě rozdílnou úroveň, protože ne každý postupoval se stejnou pečlivostí. Dnes jsou tyto hrubé průzkumy již historickým materiálem, ale dodnes jsou materiálem cenným. Slouží hlavně jako prvý orientační materiál při zpracovávání různých tematických úkolů.

V šedesátých letech se v ÚLUV ustálila výzkumná složka, v níž pracují školení etnografové. Styl práce se ovšem poněkud změnil. Je pravda, že i dnes je jednou z povinností etnografa v ÚLUV stýkat se s lidovými výrobci a mít do určité míry přehled o situaci v terénu v okruhu své působnosti, ale hlavní těžiště práce je v

jiné problematice. Výzkumný pracovník u nás je hlavním partnerem vývojových pracovníků-výtvarníků. Ti po nás nejčastěji vyžadují technologické informace a dále motivické, tvarové a funkční přehledy tradičních materiálů, které jim slouží jako inspirační zdroj.

Stále více vystupuje do popředí povinnost etnografů v ÚLUV být koncepčními pracovníky. Využívání tradiční rukodělné výroby pro současnost není jednoduchou záležitostí ani z praktického ani z teoretického hlediska. Situace se neustále vyvíjí a prvotní představy o tom, jak bude naše organizace pracovat, jsou pro nás dnes už jen výchozími myšlenkami, které je nutno po určitých obdobích vždy revidovat a znovu formulovat. Jsme si vědomi toho, že tyto otázky za nás jiné etnografické pracoviště nevyřeší a proto jim věnujeme značnou pozornost.

Pro zdárné plnění náročných požadavků na výzkum ÚLUV je potřeba, aby etnograf v ÚLUV uplatňoval při zpracovávání jednotlivých úkolů nejen svá historicko-etnografická hlediska, ale aby také pochopil a respektoval současné estetické cítění, potřeby a možnosti využití. To s sebou nese i specifický pohled na studovaný historický materiál, rozdílný od pohledu etnografů z jiných pracovišť. Je samozřejmé, že při začátku plnění úkolu musíme sledovat materiál ze všech hledisek odborného etnografického studia, ale v závěrech pak do popředí vždy vystupují otázky technologické, často se velmi podrobně sledují varianty tvarů, dekoru, obě tyto otázky v souvislosti s užitností. Etnograf v ÚLUV se při zpracování tématu nevyhne také určitému estetickému hodnocení a výběru použitého materiálu vzhledem k tomu, jak má být jeho práce využita. To je podstatný rozdíl od pohledu etnografů z jiných pracovišť, kteří musí studovat jev ve všech projevech, i když jsou formy pro-

jevů cizí dnešnímu estetickému cítění.

Výsledkem výzkumných úkolů etnografů v ÚLUV jsou vždy zprávy, které jsou po využití uloženy v dokumentačním archívu, řada z nich se podle možností také publikuje v odborných časopisech, zvláště v našem časopise Umění a řemesla. Velké technologické studie se nám daří vydávat v ediční řadě Technologie lidové výroby, kde do dnešního dne vyšlo šest svazků.

Práce etnografů v ÚLUV je rozmanitá a její zajímavost spočívá nejen v tom, že jsme nuceni procházet mnoho různorodého materiálu a stýkat se s mnoha informátory a výrobci v terénu, ale také v tom, že po zpracování určitého tématu je výsledkem nejen odborná studie, ale naše práce se dříve nebo později promítne zprostředkovaně v tvorbě dalších pracovníků, kteří svou prací obhacují naše životní prostředí.

H. Kotulová, ÚĽUV Bratislava

Špecifiká výskumnej činnosti v ÚĽUV Bratislava

V príspevku chceme hovoriť nie len o poslaní a cieľoch Ústredia ľudovej umeleckej výroby a o činnosti výskumného oddelenia existujúceho v jeho rámci. Chceme využiť čas i priestor na zamyslenie sa a pouvažovanie o etnografickej práci, konkrétne o terénnych výskumoch odborných pracovníkov Ústredia. Pristupujúc k problému úloh a cieľov, sledujúc ich plnenie, riešenie a realizáciu od obdobia počiatočného spôsobu organizovania starostlivosti o ľudovú umeleckú výrobu na Slovensku, sa vynára otázka, v akých súvislostiach je dnes potrebné skúmať, sledovať stav jednotlivých odvetví ľudovej umeleckej výroby. V čom spočíva špecifikum tejto činnosti a čo konkrétne znamená pre ÚĽUV.

V súčasnosti prežíva obyvateľ dediny (v našom prípade ide o ľudového výrobcu) veľké zmeny po stránke spoločenskej i hospodárskej. Zasahujú hlboko do života človeka, do jeho myslenia, konania, celého jeho názorového systému. Tempo a intenzita rozvoja spoločnosti ovplyvnili ľudovú kultúru v celej jej zložitosti. Objavili sa nové javy, ktoré sú prejavom dynamičnosti neustáleho vývoja prvkov ľudovej kultúry. Pred nami stojí problém existencie a perspektív ľudovej umeleckej výroby na Slovensku. Zdalo by sa, že ľudová umelecká výroba, ako ju sledujeme niekoľko desaťročí, má ustupovú tendenciu, stráca svoje rozšírenie medzi dedinským obyvateľstvom. Napriek tomu je stále živá, vo svojich jednotlivých výrobných odvetviach kvantitatívne neupadá, mení však svoju podobu v spojitosti s meniacimi sa ži-

vetnými podmienkami. Výskum ľudovej výroby predpokladá riešenie mnohých teoretických problémov, ako sú súčasný stav, funkcia, obsah, kontinuita tradície, zdroj inšpirácie, technická i výtvarná úroveň výrobkov, ich praktické využitie atď.

V súvislosti so spomínanými zmenami je dôležité zistenie, že otázka výskumnej činnosti ľudovej umeleckej výroby sa v posledných rokoch stáva naliehavejšou. Nové zdôraznenie významu výskumu však vychádza z iných potrieb ako v minulosti.

Stručný pohľad do obdobia začiatkov výskumnej aktivity orientujúcej sa práve na ľudovú výrobu (ide o dobu niekoľkých desaťročí) nám umožní lepšie pochopiť orientáciu súčasnej etnografickej práce v ÚĽUV. V rokoch 1910-1945 organizovaná starostlivosť o ľudovú umeleckú výrobu bola vykonávaná na družstevnom spolkovom alebo akciovom základe. Čerpala výrobné hlavne zo stredísk, ktoré boli najznámejšie, najživšie a často i najbližšie k sídlu ustanovizne. Takýmito strediskami boli napr. Družstvo pre speňaženie domáceho ľudového priemyslu v Skalici, spoločnosť Lipa v Martine, Spolok pre zveľadenie domácej výroby v Bratislave. Finančné možnosti ako aj nedostatok pracovného personálu nedovoľovali vytvoriť menší výskumný aparát. Vzhľadom na tieto skutočnosti sa záujem v tomto období sústredil hlavne na ľudový textil, pričom zostali nepovšimnuté iné materiály ľudovej umeleckej výroby. Výrazný prelom v organizovaní ľudovej umeleckej výroby predstavoval dekrét prezidenta republiky o ľudovej umeleckej výrobe z roku 1945. Znamenal novú líniu, organizačnú štruktúru a východisko pre zabezpečenie zdravého vývoja ľudovej umeleckej výroby. Na základe tohoto dekrétu založené Ústredie ľudovej a umeleckej výroby v Bratislave zahrnulo starostlivosť o všetky odvetvia ľudovej umeleckej výroby. Zača-

io postupne budovať výskumné oddelenie, ktorého úlohou bolo rozšíriť obraz o jej výskyte a bohatstve na Slovensku. Výskumná činnosť bola zahrnutá do celkového konštatovania o rozvoji ľudovej umeleckej výroby. Až zákon SNR z roku 1958 určil ÚĽUV aj starostlivosť o výskum ľudovej umeleckej výroby. Základnou zložkou, od činnosti ktorej závisel ďalší správny vývoj ľudovej výroby, sa tak stal práve výskum. Neodlučiteľne s jeho činnosťou sú dané aj hlavné úlohy a poslanie ÚĽUV udržať, zachovať a rozvíjať ľudovú umeleckú výrobu (vo všetkých výrobných odvetviach), plniť kultúrnu a spoločenskú funkciu a pôsobiť všetkými vhodnými prostriedkami na širokú verejnosť. Poznatky a výsledky výskumov sú podkladom pre praktické využitie vo výrobe.

ÚĽUV pri budovaní vlastnej výskumnej zložky vychádzalo z akútnych výrobných potrieb organizácie a výskumné metódy si určovalo a zdokonaľovalo vlastnou výskumnou praxou. Hneď od začiatkov bolo nutné zachytiť stav ľudovej umeleckej výroby na Slovensku, vyhľadať nové strediská, dôslednejšie poznať ľudovú umeleckú výrobu po stránke všeobecného výskytu a po stránke technológie a výtvarných princípov.

V svojich začiatkoch pracovalo výskumné oddelenie niekoľkými metódami práce. Vzhľadom na aktuálne problémy uskutočnil sa v prvom rade hrubý prieskum širších regionálnych oblastí, kde ešte ľudová výroba bola živá. Od jeho výsledku závisela možnosť nadviazania výrobného styku. V ďalšom období (1958-1966) sa uskutočnil systematický výskum ľudovej umeleckej výroby na celom priestore Slovenska, ktorého cieľom bolo zistiť stav ľudovej umeleckej výroby, jej tradičné formy, špecifiká, možnosti výrobného využitia. Správy a materiály, zachytávajúce cenné informácie o skúmanom stave, sú dodnes vhodným podkladom pre výrobnú činnosť.

Paralelne so systematickým výskumom prebiehal tématický výskum jednotlivých výrobných odvetví v snahe obnoviť a rekonštruovať už zaniknutú výrobu alebo techniku. V rámci tématického výskumu od začiatku mal výsostné postavenie výskum kroja a spolu s ním budovanie krojovej dokumentácie. Prvé predbežné výskumy sa konali už v roku 1950. Vychádzajúc z reálnych a praktických potrieb, tématický výskum sa robil veľmi podrobne z dôvodu poskytnutia podkladov pre zhotovenie určitého výrobku alebo zhotovenie ľudového odevu pre folklórne súbory. V súčasnosti popri inej výskumnej činnosti pokračujú výskumní pracovníci v monotematickom výskume ľudového odevu a jednotlivých odvetví ľudovej umeleckej výroby. Krojová dokumentácia nekladie dôraz na vedecké hodnotenie ani na historický rozbor ľudového odevu. Týmto spôsobom sú dnes už zdokumentované mnohé oblasti ľudového odevu, so snahou o rovnomerné zastúpenie oblastí krojov Slovenska. Spomenuli sme už krojovú dokumentáciu, okrem nej výskumní pracovníci budovali od počiatku vo vlastných zbierkach dokumentáciu všetkých odvetví ľudovej výroby. Potreba štúdia predmetov ľudovej výroby ako i prakticko-výrobné účely boli predmetom jej vytvárania. "Charakter činnosti ÚĽUV si vyžaduje permanentnú konfrontáciu súčasných výrobkov s tradičným odkazom minulosti".¹⁾ Len týmto spôsobom sa môžu zosúladiť súčasné požiadavky so stálymi hodnotami tradičnej ľudovej tvorby.

Počas existencie ÚĽUV sa za necelé tri desaťročia pôsobením nových spoločenských, ekonomických i kultúrnych podmienok situácia v ľudovej umeleckej výrobe podstatne zmenila. Pozorujeme nové javy hlboko zasahujúce do všetkých oblastí ľudového výtvarného umenia. S jeho súčasným stavom a zvlášť so stavom ľudovej výroby je nevyhnutné sa oboznámiť. Kolektív výskumných pracovní-

kov nemôže opomenúť tieto novovzniknuté problémy. Musí zaujať postoj, ktorým by prezentoval názor na celkovú orientáciu ďalšieho rozvoja ľudovej výroby na Slovensku. Poznatky z výskumov tak ako v predchádzajúcich obdobiach aj dnes poskytujú pevnú základňu tvorivej práce vývojových a výrobných pracovníkov. Takto sa potom výsledky výskumu odrážajú v rozšírení sortimentu, v obnovení zaniknutej výroby, v skvalitnení techniky i v zapojení nových ľudových výrobcov.

V súčasnosti najdôležitejšou činnosťou odborných pracovníkov-etnografov v ÚĽUV je opäť komplexný systematický výskum, ktorý sa začal v roku 1981. Prebieha z dôvodu získania vedomostí potrebných pre rozvoj činnosti ÚĽUV. Jeho základným cieľom je zistiť stav ľudovej umeleckej výroby na Slovensku v období od roku 1981 až 1986. Zistiť do akej miery sa udržala tradičná ľudová výroba, v akej forme existuje v dedinskom i mestskom prostredí, ako a či sa obnovili staré tradície, ktoré možno využiť vo výrobe, čo zo súčasnej netradičnej tvorby neorganizovaných výrobcov sa stáva tradičným, kto je nositeľom tradície, čo je príčinou ústupu záujmu o ľudovú umeleckú výrobu, obohatiť dokumentáciu. Komplexným výskumom prejavuje ÚĽUV snahu podchytiť nových výrobcov vhodných pre spoluprácu.

Výskumní pracovníci nadobúdajú v teréne obraz o súčasnej ľudovej tvorbe. Nenahraditeľnou devízou výskumnej činnosti je bezprostredný kontakt s výrobcami, ktorý je jedným z predpokladov úspešného výskumu. Výskum prebieha v troch etapách podľa jednotlivých krajov. Doteraz sa uskutočnil v Západoslovenskom a Stredoslovenskom kraji.

Špecifickým znakom výskumnej činnosti v ÚĽUV v rámci komplexného výskumu je jeho tímový charakter. Tímová spolupráca je základom úspešného riešenia problémov tý-

kajúcich sa ľudovej výroby. Materiálová mnohosť ľudovej výroby predpokladá špecializáciu výskumných pracovníkov na jej jednotlivé odvetvia. Spôsob realizácie komplexného výskumu, tak ako ho uskutočňuje práve na pôde ÚĽUV kolektív odborných pracovníkov-etnografov, možno označiť za ojedinelý, žiadna organizácia podobný výskum nevykonáva.

Východiskom komplexného výskumu je excerptovanie literatúry, archívnych prameňov a dotazníková akcia o ľudovej výtvarnej tvorbe, ktorej súčasťou je i ľudová umelecká výroba. Dotazník sa týka celej ľudovej výtvarnej tvorby, aby sa tak zamedzilo zbytočnému mylnému zužovaniu informácií podľa subjektívnych názorov informátorov na to, čo ľudová umelecká výroba je a čo už nie je. Dotazníky sú adresované národným výborom, prípadne osvetovým alebo kultúrnym strediskám. Informácie sú zaznamenávané na kartotečné lístky a abecedne zaradené podľa obcí jednotlivých okresov. Týmto spôsobom sa vytvára katalóg ľudovej výtvarnej tvorby a postupne sa dopĺňa údajmi z terénu.

Realizovať hĺbkový výskum všetkých tém v každej obci nie je možné časovo zvládnuť za dobu piatich rokov, preto sa pristúpilo k skúmaniu len vo vytypovaných lokalitách. Z každého kraja sa vyberá približne osemdesiat lokalít. Komplexný výskum ľudovej umeleckej výroby uskutočňuje sedemčlenný kolektív etnografov. Každý jednotlivec je zodpovedný za výskum jemu pridelenej témy, na ktorej pracuje počas celého výskumu. Podľa potreby spolupracuje s vývojovým a výtvarnými pracovníkmi ÚĽUV odborníkmi z vedeckých inštitúcií, využíva poznatky zhromaždené v SAV, FF UK, v múzeách, čím hlbšie preniká do problematiky skúmaných tém. Ku koncu každého kalendárneho roku výskumníci vypracovávajú podrobné správy o výsledkoch výskumu. Už dnes pred ukončením komplexného

výskumu sa začínajú zreteľnejšie črtať odpovede na nastolené otázky. Pre ilustráciu uvedieme aspoň niektoré. Vychádzajúc z doterajších výskumných zistení v teréne môžeme v krátkosti konštatovať, že ľudová výroba ako taká v súčasnosti neupadá, ale mení svoju podobu súčasne s meniacimi sa životnými podmienkami. Rozvoj alebo úpadok druhov výroby je závislý hlavne na výrobných podmienkach, ktoré tvoria nástroje, výrobný materiál, stupeň náročnosti výrobnej techniky ako aj tradičnosť či netradičnosť tej ktorej výroby. V nemalej miere ovplyvňuje rozvoj ľudovej výroby i dĺžka využívania voľného času a zručnosť a talent jednotlivca. V súčasnosti je najrozšírenejšie u žien vyšívanie, u mužov vyrezávanie z dreva. Vo všeobecnosti klesajúcu tendenciu sme zaznamenali v odvetví výroby z prírodných pletív, ktorej príčinou je vysoký vekový priemer výrobcov a nedostatok výrobného materiálu. V období predchádzajúcim súčasnému komplexnému výskumu došlo k čiastočnej zmene nositeľov tradičnej ľudovej výroby. Popri dedine rozšírila sa aj do mestského prostredia a venujú sa jej ľudia s rôznym povolaním. Výrobcami sa v čoraz väčšej miere stávajú predstavitelia mladej generácie. Často nepoznajú tradičné normy, čím sa pred nich stavia problém ich pochopenia a uplatnenia v pôvodnom tradičnom prostredí. Zo zistenej situácie vyplýva pre ÚĽUV nutnosť plnenia úloh a funkcií hlavne v propagačnej a výchovnej oblasti, nutnosť pozdvihnutia výtvarnej úrovne súčasnej základne neorganizovaných výrobcov.

Riešenie problematiky výskumnej činnosti na pôde ÚĽUV dnes nie je uzavreté. Množstvo materiálu získaného za obdobie existencie tejto inštitúcie jeho výskumným oddelením predstavuje bohatú základňu ďalšieho rozšírenia vedomostí o ľudovej umeleckej výrobe. V budúcnosti bude naďalej vhodná konfrontácia získaných poznatkov s

poznatkami ostatných odborných inštitúcií, ktoré sa zaoberajú výskumom ľudového umenia. Doterajšia činnosť pracovníkov ÚĽUV je rozsiahla. Sústavné zhromažďovanie a plánovité spracovanie získaného materiálu predstavuje nový zdroj inšpirácie a orientácie ďalšieho vývoja ľudovej umeleckej výroby na Slovensku.

Pramene a literatúra:

1. Chlupová, A. - Komorovská, V.: Ľudová umelecká výroba na Slovensku organizovaná v Ústredí ľudovej umeleckej výroby. Slov. Národop. 28, 1980, s.595-611.
2. Komorovská, V.: Projekt komplexného výskumu ľudovej umeleckej výroby na Slovensku v rokoch 1981-1985., s.1-6.

Poznámky:

- ¹ Stano, P.: Výskumná a dokumentačná činnosť Ústredia ľudovej umeleckej výroby v Bratislave. Slovenský národopis 8, 1960, s.376.

A.Vondrušková, ÚLUV Praha

Aplikace etnografického výzkumu na koncepci ÚLUV

Činnost výzkumných pracovníků ÚLUV je kromě jiných forem a metod odborné práce zaměřena do značné míry i na terénní výzkumy a na kontakty s výrobci. Kromě etnografického výzkumu, který je východiskem pro studie zaměřené na problematiku tradiční lidové výroby z hlediska některého územního celku anebo z hlediska jedné z oblastí hmotné lidové produkce, se zaměřují na výzkum současné situace v terénu. Podstatou tohoto zájmu je jednak vyhledávání výrobců - spolupracovníků ÚLUV, ale také zjišťování soudobého stavu vývoje - častěji spíše zániku či úpadku - jednotlivých výrobních oborů, které byly v minulosti na určitých územích běžnou složkou základní či příležitostné obživy obyvatel.

Od druhé poloviny 19.století začala tradiční lidová kultura v Čechách a na Moravě vlivem rozvoje tovární výroby, obchodu a zavádění technických novinek zanikat, i když v různých oblastech různým tempem a rytmem. Došlo k narušení tradičních hospodářských vazeb a sociálních vztahů, v hmotných projevech pak k odbourávání specifického tvaroslovného výrazu, závislého především na kolektivních normách, požadavcích a potřebách, právě tak jako na daných materiálových a technických možnostech. Další vývoj po polovině 20.století pak postupně stíral poslední zbytky tradiční lidové kultury, které ve svých původních formách nemohly zapadnout do kontextu především hospodářských a sociálních změn (industrializace, socializace vesnice, následkem toho někdy příliš rychlé stírání rozdílů ve způsobu života města a

vesnice, rozvoj spotřebního průmyslu apod.).

Na druhé straně do procesu zanikání tradiční lidové kultury zasáhly některé jevy, jejichž důsledky se v negativním smyslu projevují ještě dnes. Byly to např. vlny obliby lidového umění, které pod různými ideovými záminkami propagovaly především povrchně opisovaný tvar či ornament jako symbol. Důsledkem, projevujícím se do dnešních dnů, byly některé ustálené formy, vytržené z tradičního oděvu, výšivky apod.

Jedním z dalších průvodních jevů zániku tradiční kultury byl v některých oblastech rozmach domácí výroby, organizované faktory a související s naléhavou potřebou výdělku. Byly to koncem minulého a v první třetině 20. století výšivky, košíkářství, v některých oblastech výroba hraček apod. Vlivem obchodního tlaku, dodávek materiálu, diktátu poptávky a často i centralizovaného školství včetně řemeslných oborů tu došlo většinou k odklonu od tradičních forem, které byly sice základem, ale dál se již nedokázaly prosadit. U některých typů výrob lze dokonce vysledovat téměř úplný zánik a posléze znovuoživení technologie, ovšem již za zcela jiných podmínek a se změněnými produkty (tímto případem je v některých oblastech Moravy např. síťování).

Tento vývoj vykazuje také v současnosti své stopy v povědomí veřejnosti, neboť dosud žijí a nezřídka i produkují výrobci a jejich potomci, kteří z podobného prostředí vyšli.

Značný vliv na situaci v terénu má však i naše současnost. V souvislosti s rozsáhlou vlnou výtvarné aktivity veřejnosti, která samozřejmě preferuje různé typy rukodělných technologií včetně těch, které se vyskytovaly v rámci tradiční lidové výroby, došlo ke značnému zmatení pojmů "lidový", "tradiční" apod. Jen velmi malá část této aktivity navazuje nějakým způsobem na regio-

nální tradice, většinou je ovlivněna soudobou návodovou produkcí veřejných sdělovacích prostředků anebo technologickým zázemím zmíněných vývojových etap, souvisejících s hospodářskými podmínkami v minulosti.

Existuje samozřejmě několik výjimečných okruhů, jejichž vznik a udržení je ovlivňováno mnoha různými aspekty. Jedním z podstatných je právě ÚLUV - výtvarný vliv jeho produkce, ale také do značné míry činnost etnografů. V oblastech, kde ÚLUV vybudoval okruh výrobců, vycházejících z principů tradiční produkce, se dodnes vyskytují tradiční rukodělné techniky a v některých případech i původní výrobky. Tento stav je však do jisté míry umělý, v případě zániku institucionálního zázemí by došlo dříve či později k odklonu od charakteru současné produkce.

Tím více tento teoretický předpoklad platí tam, kde na tradiční výrobu navazuje jedna dílna či ojedinělý výrobce, který realizuje návrhy vzniklé ve spolupráci s odborným pracovníkem. I když jsou tyto výrobní časté umístěny v regionech, kde byla příslušná produkce v minulosti rozšířena, nevytváří tento fakt tvůrčí jistotu výrobce. Tu mu dnes může poskytnout pouze odborný spolupracovník. Přidá-li se ještě skutečnost, že výroba není konzumována v nejbližším okolí, ale centrálně expedována, vyplývá z toho, že jednotlivé výrobní okruhy mohou dnes v rámci ÚLUV existovat i zcela nezávisle na regionálních tradicích.

Výzkumný pracovník ÚLUV se musí orientovat v terénu v závislosti na všech těchto aspektech. Při zpracovávání problematiky jednotlivých oborů hmotné kultury jako podkladu pro výrobní náplň lidové umělecké výroby musí rozlišovat skutečně hodnotnou produkci, vzniklou jako funkční předměty pro spotřebu v tradičním lidovém prostředí, od nánosů z dalších vývojových období, kdy do-

šlo k rozmělnování tvarosloví a kdy výroba vycházela ze změněných hospodářských podmínek. K tomu je zapotřebí nejen teoretického studia a znalosti muzejních sbírek, ale zároveň i přesné orientace ve vývoji lidové výrobní aktivity. Teprve tehdy je výzkumný pracovník schopen určit a zpracovat zdroje, které mohou sloužit jako inspirační základna pro soudobé návrhy.

Pro další součást své práce musí etnograf ÚLUV ovládat principy výrobních technologií jednotlivých řemeslných, domácích i domácích oborů. Při vyhledávání lidových uměleckých výrobců v terénu musí za současného stavu výtvarné aktivity veřejnosti často pominout výtvarnou a funkční kvalitu výrobků a hodnotit pouze způsob technologického postupu, typy používaných nástrojů, volbu surovin i cit výrobce pro sepětí materiálu a zvolené techniky. Pracovník, který se dokáže s těmito principy vyrovnat, je pak schopen pod odborným vedením produkovat kvalitní předměty, někdy dospěje i k vlastní tvorbě. U některých oborů, jejichž znalost je více rozšířena, pak zcela mizí problém regionality, protože výrobci většinou již nejsou závislí na místních zdrojích surovin ani na poptávce po určitém typu, tvaru, dekoru apod.

Pouze přežívá-li dodnes na některém území znalost tradiční technologie, vycházející z rozšíření specifické výroby v minulosti, zaměřuje se výzkumný pracovník regionálně. Jedná se převážně o obory, které nemají statut řemesla a nelze se jim vyučit - anebo jen velmi omezeně (celá oblast přírodních pletiv, zvykoslovné předměty, drobné textilní techniky, některé speciální postupy zpracování nebo zdobení dřeva - dlabání, štípání, vybíjení a vylévání kovem aj.).

Činnost výzkumného pracovníka v ÚLUV je tedy do určité míry tematicky omezená, neboť při výzkumech se ně-

kterých oblastí etnografického zájmu dotýká jen okraje-
vě - natolik, jak souvisí se vznikem, vývojem a posléze
zanikáním lidové hmotné kultury včetně všech historic-
kých, ekonomických, sociálních, kulturních a jiných
souvislostí. Na druhé straně však musí kromě studia je-
vů tradiční lidové kultury obsáhnout i všechny další
vývojové etapy s jejich příčinami, následky a vlivy
včetně široce koncipovaného výzkumu současnosti s nej-
různějšími aspekty. Všechna fakta je pak nutno podrobit
analýze, z níž vyplynou konkrétní závěry. Pouhé shro-
mažďování údajů nestačí, neboť bez zhodnocení by nebylo
možné vytvářet koncepce lidové umělecké výroby, které
mají podstatný dopad na její zachování a další rozvoj.

Odborní pracovníci ÚLUV jsou tak jedním z podstat-
ných spojovacích článků mezi hodnotnými tradicemi a
současností, neboť kromě přímého působení na aktivní
výrobce mají zpětný vliv na soudobou společnost také
výsledky jejich práce, obsažené ve finálních výrobcích
ÚLUV.

J. Zastávková, ÚLUV Praha

Vyhledávací soutěže jako jedna z forem práce v terénu

Zákon o umělecké řemeslné práci a lidové umělecké výrobě určuje etnografům ÚLUV provádět výzkum a dokumentaci, vyhledávat lidové umělecké výrobce, pomáhat jim ve zvyšování úrovně jejich práce a pečovat o výchovu dorostu; propagovat lidovou uměleckou výrobu zvláště výstavami a odbornou publikační činností.

To je jasné určení naší práce. V počátečních obdobích ÚLUV byly prováděny rozsáhlé terénní výzkumy, jichž se zúčastňovali i vývojoví pracovníci a tak se přímo v terénu seznamovali s životem lidí, jejich prací i výrobky. Snažili se vybudovat kolektiv pracovníků, kteří byli nositeli a udržovateli tradic ÚLUV své oblasti. S poměrně rychlými změnami situace v terénu se měnila i skladba lidových uměleckých výrobců, kteří s naší organizací spolupracovali a spolupracují. Postupně odcházejí lidé, kteří byli velmi těsně spjati s tradičním prostředím, vyrostli v něm a své dovednosti nabyli přirozenou cestou - předáváním zkušeností starší generace. Proto jsme nuceni vyhledávat pracovníky nové, mladé, kteří již znalosti tradičních lidových technik získali v různých zájmových kroužcích - naučili se z vlastního zájmu to, co třeba v jejich okolí není a nikdy nebylo.

Postupně došlo i ke změně názoru na to, jak by měly výrobky ÚLUV vypadat. Od prostého přenášení prvků lidového umění na současné užité formy, jež byly východiskem, přešli jsme k tvorbě výrobků, jimž tradiční formy tvoří inspirativní zdroj. Změnil se i kádr výrobců.

Vedle mistrů z tradičního prostředí se začali uplatňovat i výrobci z prostředí netradičního (např. z velkých průmyslových měst). Tyto změny přinášely i nové formy do naší práce. Vedle tradičního terénního výzkumu přistoupili jsme i k organizování vyhledávacích soutěží. Ukázalo se, že tato forma je velmi efektivní a poskytuje možnost získání přehledu o stavu a kvalitě výrobců různých oborů LUV.

Soutěže byly doposud uspořádány v šesti oborech (kraslice, dřevo, krajka, přírodní pletiva, pečivo, výšivky), při čemž soutěž v oboru kraslic se po 14ti letech opakovala. Spolupořadatelem je vždy některé muzeum nebo závodní klub ROH či kulturní středisko. Pracovníci těchto institucí se podílejí na organizaci a vyhodnocení soutěže. V některých případech došlo k tomu, že kolekce oceněných výrobků přešla do sbírkového fondu spolupořádajícího muzea, které tak získalo ucelený monotematický soubor se všemi údaji potřebnými pro jeho katalogizaci.

Soutěže jsou vyhlašovány pro Čechy a Moravu a zúčastnit se jich může každý občan ČSR starší 15ti let. Přihláška obsahuje vedle základních dat ještě údaje o tom, zda a pro kterou organizaci soutěžící ve svém oboru pracuje a u koho se svým znalostem naučil. Výsledky soutěže jsou hodnoceny odbornou porotou, zvláště k tomu sestavenou, a nejlepší práce jsou vystaveny na speciální výstavě. Zde si mohou tvůrci porovnat své výrobky s pracemi jiných a získávají tak poučení pro svou další práci. Také beseda s účastníky soutěže, uspořádaná při výstavě, přináší výrobcům možnost ověření názorů a vyjasnění výrobních i výtvarných problémů vážících se k jejich oboru. Výstavy přinášejí pak i v obecném měřítku propagaci jednotlivých oborů LUV mezi lidmi. Kromě hezké podívané poskytnou návštěvníkům i mnohý podnět k je-

jich vlastní tvorbě.

O účast v soutěži je mezi lidmi velký zájem. Tak např. v soutěži nazvané "Kouzlo lidové výšivky", pořádané v r. 1981, hodnotila komise 660 prací 220 účastníků. Soutěž "O nejlépe provedenou kraslici", která proběhla na jaře tohoto roku, obeslali 402 účastníci 419 soubory kraslic.

Ve všech soutěžích se vedle vynikajících prací vyskytly i takové, které musely být vyřazeny, protože neodpovídaly soutěžním podmínkám. Pro nás je však potěšující to, že se objevily vždy i práce velmi dobré, často od mladých výrobců, s kterými jsme navázali spolupráci. Tak např. ze soutěže "Dřevo ve všech podobách" jsme získali mladého pracovníka, který si výborně osvojil výrobu jihočeských dřevěných hraček. Se zájmem navštívil starého tvůrce hraček a získal u něho vedle řemeslné zručnosti i onen niterný vztah k těmto hračkám, který byl vlastní starým mistrům. Dnes je naším kmenovým výrobcem v tomto oboru.

Vyhledávací soutěže nám přinášejí přehled o znalostech v různých oborech LUV v jednotlivých oblastech Čech a Moravy. Zároveň poskytují i určitý obraz o zručnosti tvůrců, jejich věku i názoru na kvalitu zpracování. Přinesly nám i poznání, že v současné době se tvorbou v jednotlivých oborech LUV zabývají více lidé z měst než lidé z vesnic. Došlo k jakémusi přesunu zájmů. Zatímco v minulosti byly tyto výroby v mnoha případech doplňujícím hospodářským faktorem, stávají se dnes předmětem zájmové činnosti. Mnozí výrobci se snaží o svém oboru získat i další odborné informace. Pracovníci muzejí se s nimi setkávají při jejich cestách za poznáním tradiční lidové tvorby v tom kterém oboru. Z nich se také vybírají noví spolupracovníci ÚLUV pro udržení a rozvoj jednotlivých oborů tradiční lidové umělecké

výroby. Vyhledávací soutěže tyto pracovníky zachycují a jsou tak velkým přínosem a pomocníkem v práci etnografů ÚLUV.

L.Soukup, Československý rozhlas Č.Budějovice
Zpětné působení práce sběratele na nositele tradic.

Shodou okolností jsem právě zde - na Sušicku, Nezdicu, Strašínku a u českých novoosídlenců na Kašperskohorsku - v létě i o svátcích sbíral, zapisoval po deset let (od 1945 do 1955) pod vedením svého profesora Karla Chotka projevy minulého i současného společenského života i umění lidu - hlavně zvyky a vyprávění, ale i písně a doklady o bydlení, obleku i stravě. Něco z toho jsem publikoval (např. v Českém lidu), mnohem víc však využil v rozhlasových pořadech, vysílaných Prahou, Českými Budějovicemi i Plzní. Něco z autentických nahrávek jsem uplatnil i na gramofonové desce Antologie jihočeské lidové hudby, kterou jsem asi před sedmi lety vydal v Supraphonu.

Můj krátký referát bude jen jakousi marginálií, improvizovaným zamyšlením se nad tím, jak sběratel vyvolává ve zkoumané oblasti zájem o vlastní minihistorii, umění i tradice lidu jednotlivých obcí, ale jak i nechtěně ale zákonitě svádí do nově upraveného řečiště další vývoj projevů umění, životního názoru i samého života lidu, do proudu, který pomalu, ale účinně nově formuje a trochu i deformuje přirozený vývoj i postoje k němu. Objektivně tomu nahrávají a vývoj myšlení uspišují přeměny, které od konce 2. světové války (ale už v jejím průběhu) nastaly a měnily celý způsob našeho duchovního i materiálního života. Pro vymezenost času zůstanu v obecnější poloze a opřu se o osobní poznatky nejen těch deseti let průzkumů na Sušicku, ale i dalších let sběru folklorních i etnografických realit na

Doudlebsku.

Proč jsem si v roce 1945 vybral právě tento šumavský kout jihozápadních Čech jako objekt svého zájmu i národopisného sběru? Především proto, že byl značně reziduální v životních názorech i projevech lidu, že měl - právě na samém rozmezí českého a německého etnika své houževnaté lpění na tradicích, že měl i jakýsi osobitý a do určité míry jednotný výraz v obsahu i ve formách. Bylo to dáno především zvláštním způsobem obživy výrazné skupiny lidí i s onou - dá se říci - anomálií, kdy odsud ve stovkách i tisících odcházeli "světáci" daleko z domova k cirkusům, ke kapelám, jako sezónní dělníci i podomní obchodníci - a kdy ženy, spjaté s půdou a hospodářstvím i rodinou, doslova jimi zajaté, jen málekdy domov opouštěly a se zesílenou houževnatostí podvědomě pokračovaly v tradicích kraje a v nich vychovávaly i své děti. Neváhám říci, že takové až matriarchální předávání generační štafety ve sféře duchovního života především to bylo.

Měl jsem to štěstí, že jsem zde zastihl a zachytil ještě poslední věřící v demony, dokonce si natočil a vyfotografoval poslední vesnické čarodějnice a zaříkávačky, že jsem tu poznal i prapodivné běsy v lidech, nehrané rodinné i výroční zvyky - i písňový poklad, poznamenaný však už nejednou a někdy i výrazně cirkusáckou i mnohaletou tradicí vyhlášených šumavských muzikantů. Lidé ve svém celku tu nebyli ještě tolik odcizení svému přirozenému duchovnímu vývoji, nebyli ještě ani tolik ve svém životním názoru zvikláni školou (vždyť tolik učitelů tu pocházelo z kraje) a nebyli ani ovlivňováni masovými sdělovacími prostředky - televize dosud nebyla, rozhlasový přijímač zdaleka nebyl v každé chalupě, četla se většinou starší literatura (především Klostermann), kino - pokud kde bylo - hrálo jednou týd-

ně. Lidé se tu ještě scházivali k domácím besedám, kde probírali mrtvé i živé s onou příchutí "Dichtung und Wahrheit".

Do tohoto prostředí jsem tedy přišel uveden tam osobami, ke kterým vesničané měli plnou důvěru. Získal jsem tak brzo jejich důvěru i já a dostal se do rodin a vnikal do jejich spleťtostí i tajů. Zapsal jsem toho za těch deset let sběru na Sušicku hodně. Důvěra zdejších lidí ke mně vzrostla, když jsem do celostátního vysílání zařadil několik folklorních pořadů, které jsem o lidech zdejšího kraje napsal a se zdejšími lidmi přímo v terénu natočil. O jejich písních a muzikách, o svatbách a výročních zvycích, o jejich práci. Právě pro jeden rozhlasový pořad v roce 1947 jsem pro pásmo o konopické vlastně vytvořil onu později tak slavnou "Staročumavskou Polatovu dechovku ze Sušice". O tom ostatně bude mluvit můj větší pořad v pražském rozhlasovém vysílání a jiný pak v plzeňském krajevém vysílání v listopadu.

Tato má rozhlasová vysílání i mé neodbytné obcházení vsí a chalup a zapisování všeho, co mi lidé pověděli (kteří třeba jen podvědomě cítili, že jsou tím nějak zajímaví a důležití), to vše se nějak obrazilo v myšlení lidu, v jakémsi sebepoznávání a v další cestě vývoje dvojím způsobem. Jednak pozitivně, jednak pro další sběratele asi i negativně. Pozitivně v tom smyslu, že lidé si uvědomovali hodnotu svého umění i specifičnost svého společenského života, že se začali o vše doma více zajímat, přemýšlet o tom a dokonce i někteří sami spisovat své vzpomínky a báje domova, nářeční slova i popisy některých zvyků. Tak vyvolal jsem touhu vypsát vzpomínky na své mládí a na život na Stachách u bývalého ředitele sušického muzea Karla Kúse, u Karla Polaty

jsem podnítil jeho vášeň vyhledávat po chalupách zapomenuté noty starých kapelníků a muzikantů, u veřejných činitelů jsem přiřivil snahu o obnovu některých zvyků, ale i u mladé generace probouzel zájem učit se i písně svého domova. Napomohly tomu pak i ony STM a SLUT, které vyvolaly i novou někdy až bizarní lidovou spontánní tvorbu: tak mladá lidová zpěvačka z Podmok a její slovenský přítel, sloužící na vojně v Sušici, složili markaronskou, česko-slovenskou píseň "V tom sušickém kraji", která se v několika vsích rozšířila. Časem mi začali hlavně staří lidé (ale i lidé středního věku) přinášet některé zajímavosti, upozorňovali mne na další zpěváky, vypravěče a pamětníky, začali se zajímat o čtení v obecních kronikách i o národopis sám jako o metodu i hodnocení hmotné i duchovní kultury lidu. Po malém článku, který jsem otiskl v Českém lidu o tzv. hymnách jednotlivých vsí na Sušicku, začaly se mi hlásit i jiné vsi, že i zde mají svou "hymnu" a po onom vysílání o konopické začali v některých vesnicích s obnovou tohoto zvyku... To byly bezesporu klady, které nevědomky vyvolává sběratel ve zkoumané oblasti.

Jenže jsou zde i stránky negativní - měřeno historickým metrem - poněkud deformující zápisy současného stavu i zpětného pohledu na národopisné projevy obcí. Lidé si totiž začali minulost i přítomnost pro svého sběratele "vylepšovat", idealizovat. A snad aby se sběrateli zavděčili a pochlubili se, vnášeli do svých výpovědí myšlenkové prvky, které nebyly domácí, ale které - právě oni světáci - si přinesli z jiných krajů. Nedělali to jen z tohoto racionálního důvodu, ale sami se nevědomky ocitali ve stavu jakési nekritičnosti, kdy přesně už nerozeznávali, co zažili doma a co při své práci třeba na Moravě.

Některí, kteří chtěli "být v rádiu" přicházeli s

písňemi, o nichž tvrdili, že jsou to písňe lidové a zatím to byly popěvky ze zpěvoher, často oněch "vídeňských". Tak například jedna žena v Šimanově zpívala mi onu, kde v refrénu zní výčitka jednoho otce "hádrump, ty jsi lump, lump, lump..." Jak dalece pak ovlivnila své prostředí, svědčí zápis plzeňského sběratele, který píseň s opakováním "hágelupy, lup, lup, lup" upravil jako píseň ze Šumavy pro rozhlasové vysílání. - Nebo při zápise dětských říkadél a rozpočítáadel mi přinesly děti - v dobré víře, že je to staré říkadlo - z Hrubínovy knížky pro děti ono "Máma pere drum drum drum, až se třese celý dům". Stejně tak, jako když jsem organizoval jakousi anketu na 4-5 vesnických školách, jaké výrazy děti znají pro typy a stupně deště a jaké jednotlivé součástky selského vozu znají, zapojily se do akce celé rodiny a děti přinesly sice desítky pojmenování, ale materiál posloužil spíš jako doklad svého druhu pro celou obec než jako doklad o znalosti nejmladší generace o žádaném. A stejně tak se rodiče dětí předháněli, aby svým dětem pro podobnou anketu ve škole dodali co nejvíce místních pověstí - z nichž mnohé byly určitě z knížek a dokonce nejjihočeské proveniencie.

Několikrát jsem lidem - aby pochopili, co na nich chci - sám řekl nějakou pověst třeba ze středočeského kraje, nebo nějaké rozpočítáadlo z Erbena, jarní zvyk z Tábořska a pak jsem se po letech při opětovném sběru seznal, že to, co jsem dával za příklad typu, přijali tu za mluvu svého kraje.

Při zjišťování malé historie vsí a jednotlivých chalup (tedy: co si lidé o tom vyprávějí) jsem musel být zvlášť ve střehu. Když soused neměl rád souseda, napovídal mi o něm a jeho chalupě tolik nepěkného a přehnaného, že jsem musel v mnoha dalších "neutrálních" chalupách provést pořádnou korekturu. O své chalupě

mluvil každý jako o vzorné, žádná strašení a zjevení či kletby u nich nejsou, ale to tady vedle u Doládků ... Ještě k tomu vylepšování a dělání se zajímavějším - a snad i k zavděčení se "pánům z Prahy": Profesora Chotka jsem pozval na pár dní do Nezdic, aby na vlastní oči a uši poznal prostředí, kde sbírám. Hostinský, aby si zjednal obdiv a ocenění pana profesora, vyprávěl mu příběhy a o některých zvycích mluvil tak, že jsem musel podle svých zápisů (na základě jakýchsi "křížových výslechů") uvést vše na pravou míru.

Problém byl při zapisování písní. Neumím je zapsat podle sluchu, tak jsem je natáčel. A když jsem si je přehrával a srovnával, ověřil jsem si, že lidé zde špatně rozlišují píseň skutečně lidovou, domácí, cenou, od donesené ať už jednotlivci z měst či odposlechnuté z produkcí dechových kapel hrajících stejně tak běžné a banální taneční kousky, jako skladby domácích, neznámých už lidových muzikantů kraje i upravené pravé šumavské lidové písně. Hodně tu vykonal vliv Polatovy dechovky, protože lidé pokládali vše, co Polata hrál (i jeho vlastní tvorbu) za produkt tradice lidu, za pravý šumavský folklór. Sypu si při tom popel na hlavu, že naše až příliš časté vysílání Polatovy muziky v rozhlasu mohlo tento dojem u lidu posílit.

A tak nový sběratel, který zase na Sušicko přijde - ale i kamkoliv jinam, kde byl vzkříšen zájem lidu o jeho tradiční lidovou kulturu - bude muset provádět mnohou korekturu výpovědí "pamětníků" srovnáváním se zápisy sběratelů dob předchozích. Mluvím o výpovědích z minulosti - přítomnost má své vlastní zákony vývoje, vzorů, návaznosti. Je konec s dosavadní plynulostí toku tradic i s jejich funkcemi, změnila se struktura vesnic i vztahy jednotlivců i jejich zájmy, a tak tradice, na jejíž pravdivost historickou bychom mohli sázet, udržu-

je se jen literárně, doznívá v některých rodinách a ožívuje se v programech souborů písní a tanců - pódiově, už zprostředkovaně. Záleží na dobrých pramenech těchto duchovních hodnot.

A na závěr malá zkušenost sběratele shrnutá do tří generačních poloh, protože každá generace má k tradici jiný přístup.

Nejstarší lidé (spíš ženy než muži, ale ti pak e to bojovněji) lpí na tradici, jsou v tom nekompromisní a nedají se odvést žádnou záludnou otázkou - mluví o tom, co v mládí znali, čím žili.

Lidé středního věku už vyprávějí o zprostředkovaném, už jim nevadí směšování různých časových poloh a místních záměn - i když to myslí se sběratelem a vůbec s národopisem dobře. Často jsou už ovlivněni rozhlasem a televizí a i účastí na různých programech souborů písní a tanců. Estetickou stránku např. lidového umění kladou nad historické skutečnosti.

Lidé mladí a nejmladší - pokud o věc mají zájem - nevidí zde vůbec žádné hodnoty historické, ale jen subjektivně estetické (ovlivněné už velmi často folkovou nebo módní hudbou); jsou odchovanci školy a zájmových kroužků a obrazem svých učitelů více méně zapálených pro hodnoty kultury lidu. Ano, tady je veliký dluh, ale i úkol vychovatelů i masově sdělovacích prostředků: když už ne pravdivě historicky a ke skutečně estetickému cítění zainteresovávat, tedy aspoň nefalšovat, nezjednodušovat, neponižovat minulé - ale i z toho, co vyrostlo na poli lidové kultury v minulosti vzít si aspoň trochu poučení, radosti, lásky k domovu a k jeho věčným hodnotám. To přece dalšímu logickému vývoji v cestě nestojí.

V.Šold, NSČ

Výzkum v terénu a trochu psychologie

Předem bych chtěl říci, že to, co tu říkám, je aplikovatelné všude. Předmětem našeho bádání jsou lidé a ti jsou všude různí, i když dost stejní, jsou to stále lidé. V tom je ostatně jeden z hlavních půvabů naší práce, práce etnografů. Zkušenosti, které zde chci uvést, jsem nasbíral během svých sedmi dlouhodobých pobytů u Indiánů Jižní a Střední Ameriky.

Základem je výběr terénu - je třeba uvážit, s jakým etnikem chci pracovat a proč. Kde je nebo by mohl být atraktivní materiál, kde by mohlo být něco, co ještě není zpracováno nebo vyhodnoceno. Domnívám se, že není absolutně nutné jít výlučně za něčím konkrétním, kolikrát se narazí na něco, co je zajímavé a cenné teprve při bližším ohledání objektu či etnika.

Příprava

V první řadě je poctivé studium všeho dosažitelného o etniku a jeho prostředí, mapy, literatura, co kdo kdy o tom napsal. Kdo jsou ti lidé, čím se živí a jakým jazykem mluví, protože jazyk je velice důležitým prostředkem dorozumění.

Dále je třeba vědět, co chci udělat, to má badatel vědět a pak za tím jít. Musí být připraven, měl by to, co chce zkoumat, aspoň trochu znát, třeba odjinud.

Také by měl mít jasno v tom, jak chce ve své práci postupovat, aby měl dobré výsledky. Někdy a někde lze jít přímo za věcí, za problémem, jinde je třeba jít oklikou, nepřímou cestou, což nebývá právě lehké, ale dává to výsledky.

Příchod do terénu. Hlavní je pozorně sledovat chování etnika, všimnout si drobností kolem sebe a podle toho všeho se co nejvíce přizpůsobovat. Zapadnout do prostředí co možná přirozeně a nenápadně, nevtírat se. Ve vhodné chvíli těm lidem lidsky vysvětlit, co tam chci dělat, podle toho, co vidím kolem sebe. Zásadně nespěchat!

Pobyt v terénu. K pořádné práci je třeba nešetřit časem, krátkodobé pobyty se mi neosvědčily, v takových případech se dá udělat jen velmi málo, např. typologie domu apod., co je vidět na první pohled. Badatel musí být nenápadný, lidé si na jeho přítomnost musí zvyknout. První má být navazování známostí a styků. Fotoграфování a kreslení by mělo přijít až za čas, až si lidé zvyknou, že tam jsme. Zjistil jsem, že dost vadí i zapisování si, když jsou zkoumaní lidé u toho. Osvědčilo se mi zapamatovat si a dvakrát denně ve svém obydlí si pak vše zapsat. Je třeba shromažďovat o zkoumaných fenomenech informace od co největšího počtu jedinců a ty informace pak třídit, seřazovat a skládat do obrazů. Je třeba také počítat se záměrně mylnými informacemi, ať už s úmyslem klamat, nebo z legrace. Osvědčilo se mi nevyptávat se příliš a za každou cenu, pracoval jsem spíš systémem "mozaika" - pozorovat, tu a tam se zeptat a pokračovat třeba za dva dny.

Odchod z terénu by měl být takový, abych se tam mohl kdykoliv vrátit, aby mě ti lidé zase uvítali a aby se cítili v mé přítomnosti dobře. Při jednom pobytu se často nevyřeší všechno, ledacos nám vystoupí až budeme získaný materiál doma zpracovávat a pak bude třeba se vracet, dotahovat nedotažené a objasňovat temnější místa celkového obrazu.

M. Rychlíková - J. Rychlík, Záhorské múzeum Skalica
Problémy výzkumu transmise lidové kultury

Je všeobecně známo, že prvky lidové kultury se udržují v širokých vrstvách zejména přímým předáváním z generace na generaci. Způsobu a intenzitě předávání těchto prvků nebyla dosud věnována dle našeho názoru taková pozornost, jakou by si tento problém zasloužil.¹⁾ O tom, jak tento proces probíhá, víme vlastně jen málo a naše poznatky v tomto směru jsou spíše všeobecného rázu. Proto bychom rádi ve svém příspěvku věnovali několik poznámek právě problematice výzkumu transmise lidové kultury.

Počátkem osmdesátých let probíhal v obci Lopašov (okr. Senica) výzkum zaměřený na osoby v důchodovém věku jako na nositele tradiční lidové kultury.²⁾ Zde je třeba dodat, že dosavadní výzkum lidové kultury se soustředil zpravidla vždycky na nejstarší žijící generaci; je to pochopitelné, neboť jde o lidi, kteří mnohé jevy tradiční lidové kultury znají z autopsie. Výzkum v obci Lopašov měl však tu zvláštnost, že se zaměřil především právě na problematiku předávání prvků lidové kultury mezi generacemi. Výzkum měl několik etap a v každé etapě byl zkoumán určitý okruh problémů. Okruhy byly rozděleny takto:

První etapa výzkumu byla zaměřená na roli ženy v důchodovém věku ve vícegenerační rodině a její roli jako zprostředkovatele kulturních informací a jevů lidové kultury v procese výchovy nejmladší generace. Druhá etapa výzkumu se zaměřila na problém transmise kulturních jevů od nejstarší generace ke generaci střední v

rámci trojgenerační rodiny. Třetí etapa výzkumu nemá pro náš příspěvek celkem větší význam a zabývala se problémem sociální role ženy v důchodovém věku v sociální skupině "vesnická komunita". Významná pro naši úvahu byla však čtvrtá etapa, ve které se výzkum zaměřil na zjištění vlivu ženy v důchodovém věku na udržení místních představ a zvyků jakož i rodinných hodnot a norem i rodinných obyčejů.³⁾

Před vlastním výzkumem byl prováděn výzkum předběžný, při němž bylo použito statistických údajů podle posledního sčítání lidu v r.1980 a obecních matrik. Ve všech trojgeneračních rodinách v obci byly rozdány dotazníky, které byly pro každou generaci zvlášť upraveny, avšak měly i mnoho styčných bodů. Dotazníků bylo použito i tam, kde staří lidé žijí osamocně a pod jednou střechou žije tedy jen střední a nejmladší generace. Po vyhodnocení dotazníků byli pak vybráni vhodní informátoři celkem v počtu dvaadvaceti, z čehož bylo třináct žen a devět mužů v důchodovém věku a dále třináct manželských párů střední generace a jejich děti. Celkem tedy byl výzkum prováděn u třech věkových kategorií obyvatelstva: 1. u osob v důchodu, tedy nad 54 let, 2. u osob v produktivním věku v rozmezí od 20 do 53 let a 3. u nejmladší žijící generace ve věku od 7 do 20 let. Počet osob podrobených výzkumu se může zdát nízký, avšak je třeba mít na zřeteli, že v r.1984 měla obec Lopašov 323 obyvatel, z toho byl počet důchodců jen 61, při čemž bylo 28 mužů a 33 žen. Zkoumaný vzorek představuje tedy u důchodců něco přes třetinu (36 %) veškeré skupiny a není možno nepovažovat jej za reprezentativní. V době započetí výzkumu r.1982 představoval tento počet dokonce ještě větší procento, neboť tehdy bylo v obci jen 314 obyvatel, z toho důchodců 42, tedy asi 13 % veškerého obyvatelstva a důchodkyň 30, tedy

přes 9 % celkového obyvatelstva. Tehdy počet důchodců, který jsme zkoumali, představoval dokonce více než polovinu všech důchodců v obci (22 z 42, tedy zhruba 52 %).

Po získání dostatečného množství informací od třech generací bylo tedy možno přistoupit ke srovnání objemu znalostí jevů tradiční lidové kultury u třech generací.

Zjistili jsme však, že pouze takovýto přístup není vyhovující. Takto bylo např. možno zjistit, které lidové písně nebo které zvyky se v průběhu třech generací udržely, resp. jak se proměnily. Ale to, že mladá generace zná méně než generace střední a nejstarší, není možno chápat jenom jako únik nebo zánik informace v procesu předávání. Je třeba vzít v úvahu i působení jiných faktorů, než výchova v rámci rodiny. Trojgenerační rodina nežije ve vakuu, kde by nepůsobily jiné vlivy, než právě vlivy lidové kultury. Kromě toho bylo třeba zjistit nejen co ta která generace ještě z lidové kultury zná, ale i to, co považuje pro svůj kulturní život za důležité a co za pouhý přežitek minulosti. Není totiž sporu o tom, že starší generace předává mladší jenom to, co považuje za užitečné pro život svých dětí: o ostatních jevech se sice zmíní, ale nesnaží se je vtěsnat do rámce poznatků, kterými své děti pro budoucnost vybavuje. Dále je třeba mít na zřeteli, že z generace na generaci se nepředávají jenom prvky lidové kultury: naopak, tyto prvky se dnes transmitují převážně jako integrální součást kulturních poznatků starší generace vůbec. Dále, tato suma poznatků, kterou dítě dostává od starší a nejstarší generace, je postupně konfrontována s objektivní realitou, tedy s okolním světem. Teprve podle výsledků této konfrontace se utváří stabilnější názor na užitečnost či neužitečnost poznatků získaných od starších generací.

Protože obsah předávaných poznatků závisí na místě předávajícího v sociální struktuře společnosti a konfrontace sumy těchto poznatků zase závisí na místě (dospívajícího) člena nejmladší generace v této struktuře, můžeme vytýčit požadavky na výzkum, který by nám podal komplexní obraz o transmisi prvků lidové kultury zhruba takto:

1. je třeba zvláště provádět výzkum předávání prvků lidové kultury mezi generacemi tam, kde všechny generace zůstávají na stejných místech v sociální struktuře; tam, kde to vzhledem k společensko-ekonomickým změnám v naší společnosti není dost dobře možné, je třeba provádět výzkum, kde všechny tři generace jsou v takových postaveních v sociální struktuře, jenž jsou po přihlédnutí k historickým změnám vzájemně porovnatelné.

2. je nutno provést výzkum předávání prvků lidové kultury mezi generacemi tam, kde jednotlivé generace mají jiné místo ve společenské struktuře. Po zvážení dalších vlivů, které přicházely nebo přicházejí v úvahu, jako je četnost rodiny a její forma, dosažené vzdělání, geografické poměry atd. je třeba konfrontovat výsledky dosažené ad 1. s výsledky získanými ad 2.

Tady je třeba položit si otázku: nevymyká se takový výzkum možnostem národopisné vědy a není spíše vhodným objektem pro zkoumání např. ze strany sociologie? Zde můžeme s plnou odpovědností prohlásit, že jakkoliv samozřejmě není vyloučen podíl sociologie na takovém komplexním zkoumání, nastíněný postup - pokud se týká transmise prvků lidové kultury - leží zcela v rámci zájmu i možností etnografie a folkloristiky. Není totiž vhodné - ba ani by to nebylo technicky dost možná proveditelné - provádět podobný výzkum v celoetnickém měřítku: naopak, je zde žádoucí specializovat se na jednotlivé etnografické oblasti, byť tam došlo k značnému

vnitřnímu sociálnímu pohybu vlivem ekonomického a politického vývoje.

K zjištění těchto údajů nám nestačí klasické metody výzkumu, jako jsou dotazníkové akce a dotazování se informantů, neboť chybí možnost verifikace: to, co informátor řekne, je zcela subjektivní. Proto bylo třeba využít zejména dostupná statistická data, která byla zpracována po posledním sčítání lidu v r.1980.⁴⁾ Protože pohyb obyvatelstva se na malé vesnici projevuje bezprostředněji, byla tato data konfrontována s evidencí obyvatelstva, jak ji zachycuje národní výbor a s úředními matrikami. Otázky z dotazníku ohledně trávení volného času bylo třeba konfrontovat se zápisy ze schůzí dobrovolných organizací, kterých byli informátoři členy.

Pro srovnání byl prováděn - byť v omezenější míře - podobný výzkum transmise lidové kultury i v městečku Holíč. Oproti vsi Lopašov, kde tři generace žijí obyčejně ve společné domácnosti, žijí v Holíči zpravidla staří lidé odděleně. Je to způsobeno tím, že v Holíči došlo k rozsáhlé asanaci starých domů, které byly v osobním vlastnictví. Při výkupu těchto domů měli jejich obyvatelé možnost dostat dvě bytové jednotky v novostavbách, čehož právě střední generace masově využívala k osamostatnění se. Po provedení tohoto výzkumu v městě Holíč bylo možno provést srovnání s daty získanými v Lopašově. Bylo však třeba provést výběr reprezentativních vzorků informantů v Holíči, neboť v relativně velké aglomeraci činili pochopitelně informátoři jen nepatrný zlomek celkového obyvatelstva města. Šlo hlavně o to vybrat staré osoby, které dříve pracovaly v zemědělství.

Náš příspěvek se měl týkat hlavně použité metody výzkumu. O jeho výsledcích byla napsána studie pro

státní plán a výzkum duchovní kultury a její transmise byl předmětem referátu předneseného na valném shromáždění Slovenské národopisné společnosti v Nitře dne 24. května 1984.⁵⁾ Proto shrneme výsledky celého výzkumu jen velmi stručně:

Předávání kulturních jevů závisí v první řadě a především na tom, zda tři generace žijí ve společné domácnosti. Tam, kde tomu tak je, vychovávají prarodiče vnuky v předškolním věku a tím se stávají autoritou v otázkách kultury. Předávají mnoho jevů tradiční lidové duchovní kultury nejmladší generaci a tato je akceptuje. Teprve v době školní docházky jsou tyto jevy podrobovány konfrontaci s dalšími poznatky. Tam, kde příslušníci nejstarší generace žijí odděleně od svých dětí a tím i vnuků, je jejich působení na nejmladší generaci minimální. Protože střední generace pracuje dnes do značné části v průmyslové výrobě ve městě a přijala za svoji profesionální městskou kulturu jako celek, není působení mezi střední a nejmladší generací příznivé pro transmissi jevů tradiční lidové duchovní kultury.

Pro výzkum transmise lidové kultury je tedy nutné provádět reprezentativní výzkum u příslušníků stejné rodiny v rámci třech generací a tento výzkum prováděný klasickými etnografickými metodami je nutno konfrontovat s dosažitelnými materiály úřední provenience, jako jsou matriky, školské výkazy, statistické ročenky atd.

Metoda, jak získat reprezentativní vzorek informátorů, může být shrnuta takto: kritériem je, zda všechny tři generace mají stejný sociální původ, stejné zaměstnání a stejné bydliště. V rámci těchto kritérií je tedy několik možností: a) dvě, případně všechny tři generace pracují v zemědělství, b) všechny v úvahu přicházející příslušníci dvou, případně tří generací pracují v průmyslu, takže jde o kovorolníky, c) starší generace pra-

covala v průmyslu, střední pracuje v zemědělství, a nebo - což je ve všeobecném vývoji mnohem běžnější - starší generace pracovala v zemědělství, střední však již dojíždí do města a pracuje v průmyslu. Při provádění výzkumu v malých městech je třídění podle shora uvedených kritérií třeba doplnit ještě původem podle místa původního bydliště. Je tedy rozdíl, zda se někdo ve městě už narodil, nebo zda se přistěhoval z vesnice. Dále je samozřejmě třeba zahrnout i skutečnost, zda ve městě žije ta která rodina už druhou nebo třetí generaci nebo zda se přistěhovala v teprve poslední době. Opačný případ, tedy odstěhování se z města na vesnici, není častý ani typický. Docházelo k němu zejména dříve, dokud ještě Holíč měl charakter zemědělského městečka. Změna bydliště tedy neměla za následek změnu zaměstnání ani sociálního statusu. I dnes, stane-li se, že se někdo stěhuje z města do okolních vesnic, ponechává si zpravidla své zaměstnání a dojíždí do města. Tato změna tedy nemá podstatnějším vliv na změny v jeho duchovní kultuře.

Popsaný postup při výběru informátorů pro výzkum transmise prvků lidové kultury z generace na generaci chápeme zároveň jako resumé našeho příspěvku.

Ve svém krátkém příspěvku jsme nemohli vyčerpat všechny problémy spojené s výzkumem transmise prvků tradiční lidové kultury. Chtěli jsme na konkrétním příkladě výzkumu v obci Lopašov ukázat, že podobný výzkum je třeba provádět paralelně se statistickým šetřením a s kontrolním výzkumem v blízkých městech. Pro konkrétní rozbor lidové kultury v současné rodině, která se v ní projevuje jako část celkové kultury,⁶⁾ by bylo podle našeho přesvědčení zapotřebí též podobného výzkumu sociologického.⁷⁾

Poznámky:

- ¹ Srv. např.: Pranda, A.: Základné činitele procesu prenášania entokultúrnych tradícií. SN, XXXI, 1983, s.501-516; Rychlíková, M.: K niektorým problémom postavenia ženy v dôchodkovom veku v dedinskej rodině. SN, XXXI, 1983, s.557-560; Ratica, D.: Rodinná výchova ako forma intergeneračného prenosu etnokultúrnych tradícií, SN, XXXI, 1983, s.534-540; Kohn, I.S.: Problémy medzigeneračnej transmsie v období vedeckotechnickej revolúcie, SN XXIV, 1976, s.501-513.
- ² Jde o úlohu štátného plánu "Rozvoj osobnosti v podmienkach budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti." Řešitelským pracovištěm je Kabinet etnológie Filozofickej fakulty Univerzity J.A.Komenského v Bratislavě.
- ³ Srv. i: Rychlíková, M.: K niektorým problémom postavenia ženy v dôchodkovom veku v dedinskej rodine, SN, XXXI, 1983, s.558; a: Rychlíková, M.: Postavenie ženy v dôchodkovom veku v I.polovici 80.rokov XX.storočia v obci Lopašov, okr.Senica. Rkp.štúdie pre štátný plán, KE FiF UK Bratislava, 1984.
- ⁴ Výsledky sčítání obyvatelstva, domů a bytů v r.1980. MeNV Holíč.
- ⁵ Rychlík, J., Rychlíková, M.: Duchovní kultura osob v důchodovém věku na malém městě v 80.letech XX. století. Text referátu předneseného na VZ SNS v Nitře dne 24.května 1984. Tam viz i podrobnější bibliografické údaje.
- ⁶ O tomto problému viz podrobněji v disertaci J.Rychlíka - Rychlík, J.: Folklorna i nefolklorna kultura.

Bálgaro-češki kulturní paraleli. Rkp. Sofijski Univerzitet "Kliment Ochridski", Sofia 1984, s.176 a 185.

- 7 Sociologický rozbor současné rodiny viz: Banhégý, F.: Sociológia súčasnej rodiny. Pro studium právních vztahů v rodině: Klabouch, I.: Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962. O úloze tradice viz: Frolec, V.: Socialistická vesnice - místo a význam tradice ve způsobu života a kultuře pracujících. SN XXX, 1980, s.17-39.

J. Krba, Valašské muzeum v přírodě Rožnov p.R.

Sčítací operáty jako pramen k zaměstnání obyvatelstva

Sčítací operáty představují jeden z důležitých pramenů poskytujících údaje o hlavním druhu zaměstnání, ale také i o jeho vedlejší formě. Na tuto skutečnost upozorňovalo shodně několik badatelů.¹⁾ Z tohoto předpokladu jsme vycházeli při studiu forem zaměstnání obyvatel vesnice Stříteže. K dispozici jsme měli sčítací operáty z let 1857 až 1910. Chyběly operáty z roku 1869. Byly nahrazeny materiálem z celkového přehledu. Sčítací operáty jsou kompletní, ve velmi dobrém stavu. Jejich svázání práci značně usnadňovalo.²⁾

Střítež patřila ve sledovaném období k soudnímu okresu Valašské Meziříčí a do působnosti olomoucké Obchodní a živnostenské komory.³⁾ Vesnice se rozprostírá asi v polovině cesty mezi Valašským Meziříčím a Rožnovem, na levém břehu řeky Bečvy. Železniční spojení bylo umožněno v roce 1892 zastávkou poměrně vzdálenou od středu obce, na trati spojující uvedená města. Počet obyvatel obce vzrostl z 760 v roce 1850 na 908 v roce 1910. Počet domů za stejné období se zvýšil ze 122 na 132. Obyvatelstvo obce bylo převážně evangelického vyznání.⁴⁾

Položili jsme si otázku, jaké druhy zaměstnání a kolik lidí se zabývalo jakoukoliv činností mimo zemědělskou výrobu od zrušení cechovního zřízení v roce 1859 do první světové války. Vzhledem k tomu, že první soupis všech živnostníků provozujících výrobní či obchodní činnost byl proveden v soudním okrese Valašské Meziříčí až v roce 1886 v souvislosti s ustavením živnostenských společenstev, představovaly sčítací operáty

prakticky jednu z možností zjištění rozsahu zaměstnání obyvatel Stříteže. Výsledky jsme si mohli ověřovat v Knize o Stříteži od Františka Dobeše a popisy domácí výroby pletení rukavic, pletení punčoch, vyplétání sedadel rákosem pro nábytkářské továrny uveřejněné ve Sborníku muzejní společnosti ve Valašském Meziříčí a v Našem Valašsku.⁵⁾ Předpokládali jsme větší různorodost jak v hlavním tak i vedlejších zaměstnání danou potřebou zajistit mnohopočetné rodiny, které neměly možnost se uživit z drobného zemědělského hospodářství.⁶⁾

Ve sčítacím operátu z roku 1857 bylo zaměstnání rozděleno do 16 skupin. Proto nelze přesně zjistit druh zaměstnání, ale i tak 124 nádeníků, 74 majitelů domů a rent, 19 gruntovníků, 7 pomocníků v živnostech, 2 živnostníci a 1 úředník dává přehled o možnostech pracovního zařazení.

Tabulka z celkového přehledu pro rok 1869 zaznamenala již 16 druhů zaměstnání včetně zemědělského hospodářství. Opět převládali nádeníci, jejichž počet se zvýšil na 203, stálých služebníků bylo 64, 20 obyvatelů udávalo samostatné podnikání v živnostech a 19 dělníků pracovalo v různých živnostenských závodech.⁷⁾

Sčítací operáty z roku 1880 poskytovaly podrobnější pohled na zaměstnání obyvatel obce. Projevil se mírný vzestup na 20 druhů profesí s celkovým počtem 71 pracovníků. Vedle práce na zemědělském hospodářství opět převládala nádenická práce. Výrobní živností nebo obchodem se vedle svého hlavního zaměstnání zabývalo 17 nádeníků. Hned na druhém místě byla výroba dýmek, které se věnovali 2 mistři a 5 pomocníků. Obuvníků a tesařských pomocníků bylo 5. Základ budoucích dělníků tvořilo 5 nádeníků pracujících v soukenické továrně a v továrně na zpracování tabáku v Novém Jičíně. Stupeň hospodářského postavení jednotlivých řemeslníků byl na

sčítacím archu určován těmito termíny: mistr, samostatně, na vlastní účet, pachtýř, pomocník, učedník a nádeník. Převážná většina z 16 mistrů zabývajících se řemeslnou činností vlastnila také zemědělské hospodářství, které zaručovalo skromnou základní obživu. Poprvé se objevila práce v továrně a vedle tradičních vesnických řemesel i cihlářský mistr.⁸⁾

Rok 1890 již ukázal počátky změn, které probíhaly ve struktuře zaměstnání na vesnici. Na první místo se dostali pomocníci pracující v soukenické továrně v Novém Jičíně. Druhé místo náleželo krejčím, což naznačuje začínající změny v odívání na vesnici. Dýmkaři si udrželi své postavení, ale vzrůst cihlářů ukazuje aktivitu ve stavebnictví spolu s přechodem od dřevěných staveb ke stavbám z cihel. Vliv košíkářské školy ve Valašském Meziříčí se projevil čtyřmi košíkářskými pomocníky.⁹⁾ Počet pracovníků nacházejících zdroj příjmu mimo zemědělské hospodářství zůstal proti roku 1880 nezměněn, počet pracovních oborů klesl na sedmáct.

Vzrůst průmyslu v okolních městech poskytl roku 1900 pracovní příležitost pro 59 obyvatel Stříteže.¹⁰⁾ Pracovalo se v soukenických továrnách v Novém Jičíně. Dvacet tři dělnic provádělo vyplétání sedadel rákosem pro nábytkářskou továrnu E.M. Schlosera v Drholci nad Lubinou a továrnu na nábytek z ohýbaného dřeva J.J.Köhn na Vsetíně. Práci poskytovala cihelna v Hrachovci a továrna na klobouky a tabák v Novém Jičíně.¹¹⁾ Druhou velkou skupinu tvořilo 27 nádeníků pracujících na parní pile v Zubří.¹²⁾ Počet cihlářů stoupl na 13. Cihlářství představovalo určitý druh sezónní práce. Michal Dobeš spolu se svými čtyřmi pomocníky pracoval v roce 1900 pro Bohdana Kutlika v Dechtářech u Liptovského Mikuláše. U dalších čtyřech je jen poznámka "soukromníkům v Uhrách". Cihláři byli zaměstnáni u stavitele Urbánka na

Vsetíně, pracovali na Ostravici a u různých soukromníků.¹³⁾ Čelní místo si udrželi kameníci, krejčí. Rovněž tak výrobci dýmek, kteří se prohlásili za pomocníky a tudíž byli pokládáni za domácí výrobce, což umožňovalo ve svém důsledku obcházet živnostenský zákon. Probíhající industrializace způsobila zdvojnásobení počtu pracovních příležitostí i počtu pracovníků. V 38 družích pracovní činnosti bylo zaměstnáno 157 pracovníků.

Tento narůstající trend pokračoval i v roce 1910. Rozvoj průmyslu a dopravy poskytoval pracovní příležitosti. Další se nabídly při stavbě přehrady na Bystřičce a regulaci řeky Bečvy. Poprvé byli evidováni i učni pro továrnu (sklárny v Krasně). V hlavním druhu zaměstnání jsme zjistili 82 druhů pracovní činnosti a ve vedlejším zaměstnání 47 druhů pracovní činnosti. Další nárůst pracovníků byl zaznamenán při pletení sedadel, kde pracovalo 64 pracovníků, výrobě cihel se věnovalo 36 pracovníků, pletení rukavic bylo vedlejším povoláním pro 16 pletařek.

Poznatky získané sledováním zaměstnanosti obyvatel Stříteže z údajů sčítacích operátů ukazují, že nejpočetnější skupinu zaměstnání do roku 1880 tvořili nádeníci. Z řemeslníků byli uvedeni: mlynář, kovář, kolář, stolař, obuvník, krejčí, kameník, dýmkař, bednář a cihlář. Je to podstatně více, než bylo evidováno olomouckou Obchodní a živnostenskou komorou v roce 1875.¹⁴⁾ I když v družích povolání se projevila jistá kolísavost, počet pracovníků zařazených v mimozemědělské práci byl v desetiletí 1880 až 1890 stálý (celkem 71 pracovníků). První dělníci jsou evidováni roku 1880. Byli vedeni jako nádeníci a pracovali v továrně na tabák v Novém Jičíně. Teprve od roku 1890 došlo k narušení tradičního zaměstnání na vesnici. Změny byly vyvolány začínající průmyslovou výrobou. Pracovní síly odčerpávaly továrny

na sukno v Novém Jičíně, továrny na nábytek v Drnholci a Vsetíně, cihelna v Hrachovci a výroba pleteného zboží v Rožnově a Tylovicích. Tento nárůst pracovních příležitostí pokračoval i v roce 1910 kdy dosáhl svého maxima v 82 družích hlavní pracovní činnosti a v 47 družích vedlejší pracovní činnosti. Mnozí obyvatelé byli donuceni měnit i několikrát druh zaměstnání, jako například Josef Jadrníček, který v roce 1880 byl fajfkářským mistrem, v roce 1890 již mistrem cihlářským a deset let později pracoval jako cihlářský mistr u stavitele Urbánka na Vsetíně. V roce 1910 měl hlavní příjem z pletení košů a vedlejší z prodeje tabáku v místní trafice. Převážná většina řemeslnických mistrů vlastnila také zemědělské hospodářství. U nádeníků byl v zimě vedlejší druh zaměstnání mnohdy i jediným zdrojem příjmu pro celou rodinu. Domáckou práci můžeme na základě sčítacích operátů rozšířit o výrobu košťat, vyšívání punčoch, pletení košů, kamenictví, cihlářství, výrobu a obchod s dýmkami, výrobu březových obručí.¹⁵⁾

Druhy zaměstnání uvedené ve sčítacích operátech podchycují možnosti výrobní činnosti přesněji než statistiky Obchodní a živnostenské komory. Jistou nevýhodou je značná pracnost při získávání podkladů. Kombinace vyhodnocování sčítacích operátů a hlášení živnostenských komor naznačují jednu z možných dalších cest při sledování zaměstnání všech složek obyvatelstva.

Poznámky:

- ¹ Šťastná, J.: Sčítací operáty jako pramen pro etnografické studium. Český lid, 62, 1975, č.1, s.33. Zde i další odkazy.
- ² Okresní archiv Vsetín, pracoviště Lhotka, Operáty ze sčítání lidu 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 pro obci Střítež.
- ³ Olomoucká obchodní a živnostenská komora byla založena v r. 1850.
- ⁴ Podrobný seznam míst na Moravě, Vídeň 1885, udává 343 katolíků a 415 protestantů.
- ⁵ Valašské rukavice, domácí výrobek Střítežanů. In: Sborník musejní společnosti ve Valašském Meziříčí, IV, 1900, č.7 a 8, s.87.
- ⁶ Šťastný, J.: K procesu industrializace středního Valaška. Český Lid, 69, 1982, č.2, s.93.
- ⁷ Okresní archiv Vsetín, pracoviště Lhotka, Operáty ze sčítání lidu pro obec Střítež.
- ⁸ tamtéž
- ⁹ tamtéž
- ¹⁰ tamtéž
- ¹¹ tamtéž
- ¹² tamtéž
- ¹³ tamtéž
- ¹⁴ Statistischer Bericht Handels- und Gewerbekammer in Olmütz für 1875 mit summarischer Vergleichung der

Jahre 1870-1874., Olmütz 1877. Zde jsou podchyceni
truhlář, kolář, tři kováři, dvě hospody, jeden vodní
mlýn, dva dýmkaři a jeden švec.

- ¹⁵ Okresní archiv Vsetín, pracoviště Lhotka, Operáty ze
sčítání lidu pro obec Střítež.

P.Čomajová, Gemerské múzeum Rimavská Sobota
Archívne pramene v etnografickom výskume ľudového
hrnčiarstva Gemera

Vo svojom príspevku si kladieme za cieľ načrtnúť problematiku prínosu archívnych dokumentov pre národopis z pohľadu etnografa. Nemienime však vyčerpávajúco zhodnotiť doterajšie teoreticko-metodologické výsledky v oblasti spolupráce etnografie a archívnictva. Chceme však upozorniť a vyzdvihnúť hodnotové orientácie archívnych prameňov pri štúdiu určitých javov tradičnej ľudovej kultúry v minulosti a súčasnosti. Ďalej chceme poukázať na niektoré prvky interdisciplinárneho štúdia dvoch samostatných vedných disciplín, ktoré sa pri súčasnom stave bádania nemôžu ignorovať. Miera vzájomného štúdia a rešpektovania v mnohom závisí od skúmanej problematiky, od serióznosti prístupu vedných pracovníkov, ako aj od ich fundovanosti, či dostupnosti materiálov v teréne, či archívnych depozitoch.

Pri sledovaní genézy a vývinu jednotlivých javov tradičnej, ale ojedinele aj súčasnej ľudovej kultúry, vychádza etnografie predovšetkým z materiálu, ktorý na Slovensku môžeme často zachytiť v bohatých formách v samotnom teréne. Terénnym etnografickým výskumom získané údaje dopĺňa etnografická veda pramenným materiálom historickým, archeologickým, archívnym, lingvistickým, dialektologickým, kunst-historickým, sociologickým, psychologickým, estetickým a iným, podľa charakteru skúmanej problematiky. Každá zo spomenutých disciplín z času na čas vystupuje do foriem, ktoré nazývame interdisciplinárne štúdium.

Neoddeliteľnou súčasťou úvah o vzájomnej spolupráci

dvoch, prípadne viacerých vedných disciplín je úsilie o dosiahnutie jedného cieľa pri presnejšom vymedzení predmetu bádania aj vtedy, keď pracujeme rôznymi metodologickými postupmi, za predpokladu, že vytvoríme komplexnejší obraz spoločenskej skutočnosti, o ktorý sa usilujú všetky spoločenské vedy a ktorý, ako si poprední predstavitelia a bádatelia jednotlivých disciplín uvedomujú, nie je schopná vytvoriť izolovaná spoločenská veda. Presné vymedzenie predmetu je nevyhnutnou podmienkou pre naviazanie a tesnejšiu kooperáciu medzi týmito disciplínami, pričom túto nutnosť si rovnakou mierou uvedomujú reprezentanti spoločenských vied na svete.

V podmienkach súčasného stavu bádania sa spolupráca rôznych vedných disciplín javí ako jeden z najexaktnějších vedeckých postupov.

O konkrétnych výsledkoch interdisciplinárneho štúdia máme v slovenskej etnografii veľké množstvo príkladov, no i napriek tomu sa domnievame, že výsledky vzájomnej spolupráce etnografov a iných príbuzných disciplín majú veľa rezerv a dodnes sme nevyužili pomýkané možnosti, a to v oblasti faktografickej ako aj metodologickej. Snáď je to zapríčinené aj formami štúdia na FFUK, kde sa spoločenskovedné odbory študujú samostatne i napriek mnohým úvahám o štúdiu dvoch príbuzných vied, prirodzene podľa potrieb spoločnosti a ďalej na základe špecifikácie odborov.

Materiál etnografických štúdií, spočívajúci na terénnych výskumoch, je pomerne zriedka ilustrovaný archívnym dokumentom. Často tento ponechávame na spracovanie archívárom a tým v mnohom vedeckú prácu ochudobňujeme z hľadiska verifikácie či vieryhodnosti, pretože častokrát môže archívny dokument v rukách etnografa, ktorý pozná terén, priniesť nesmierne cenné poznatky o

istom jave. Z iného konca vzaté, pohľad etnografa je pravdivý, štúdia, ktorá je výsledkom terénneho výskumu, má prirodzene svoju hodnotu, pretože zobrazuje istý výrez ľudovej kultúry v takej podobe, v akej sa uchovala dodnes na vidieku; no musíme si uvedomiť, že bez konfrontácie istých pramenných faktov v archívnom fonde výsledok našej práce oberáme o cenné verifikácie istých údajov, prípadne štúdia nedoplnená o archívny materiál, ktorý terénny výskum neodhalí, zostane častokrát len v podobe hypotéz, konštatovaní s otáznikom.

V nasledujúcich riadkoch sa okrajovo zmienime o problematike vymedzenia predmetu bádania. Kým etnografia študuje tradičný a súčasný spôsob života ľudu, archívništvo sa zaoberá spoločnosťou v širšom význame, pretože jeho objektom je predovšetkým vládnuca vrstva spoločnosti v rátane ľudu.

Z hľadiska metodologických postulátov pracujeme prevažne v teréne, kde získavame údaje, ktoré neskôr vstupujú do foriem laboratórneho spracovania. Pramenný archívny materiál poskytuje etnografom nesmierne cenné informácie o ľude, ktoré nachádzame v najrôznorodnejších archívnych materiáloch. Máme na mysli - urbáre feudálnych panstiev, matričné knihy narodení, sobášov a úmrtí, zápisnice a štatúty z obdobia existencie cechov, spolkov, stoličné limitácie remeselníkov, kurentálne protokoly, dikálne súpisy žúp, fondy zemepanských rodín, ale aj kroniky obcí, zoznamy daňovníkov, rozličné hlásenia a výkazy o remeselnej výrobe či počte remeselníkov. Hodnotné sú aj demografické údaje, prípadne štúdium erbov, pečatidiel, v ktorých nachádzame symboly zamestnaní ľudu.

Z uvedeného prehľadu sme si priblížili styčné body dvoch disciplín. Pre ilustráciu sa zmienime o niektorých pozitívnych poznatkoch z krátkej praxe, z hľadiska

prínosu archívneho materiálu pre etnografický výskum ľudového hrnčiarstva v Gemeri.

Gemerské hrnčiarstvo chápeme ako jeden z dôležitých komponentov tradičného zamestnania ľudu historického Gemera; je na programe vedecko-výskumnej činnosti Gemerského múzea už niekoľko rokov. Cenný terénny materiál sme už v počiatkoch výskumu obohatili o zápisnicu zo zasadnutia spolku hrnčiarov v lokalite Šivetice z roku 1831, čím sa celá problematika východogemerského hrnčiarstva dostala do nového svetla. Datovaním hrnčiarkeho spolku v Šiveticiach sa objasnilo niekoľko významných ekonomických, sociálnych, ale aj kultúrnych väzieb v samotnej lokalite, ale predovšetkým vo vzťahoch voči ostatným hrnčiarckým strediskám v strednom Gemeri. Existenciou spolku šivetických hrnčiarov sa túto obec stáva primárnou pri získavaní kvalifikácie pre adeptov hrnčiarkeho remesla, určuje sortiment pod vplyvom požiadaviek konzumenta, znamená zmeny v ekonomickej, ale aj distribučnej sfére.

Iným pramenným materiálom bolo uverejnenie materiálovej štúdie stoličných limitácií pre dedinských a mestských remeselníkov Gemera z r. 1813-1818, Máriou Jeršovou v SN, r.9, 1961, na strane 282-293, pričom sme si všímali časti o keramickej produkcii zo začiatku 19. storočia. Príspevok znamená prínos hlavne z hľadiska dobovej terminológie, ekonomicko-sociálnej štruktúry remesla na začiatku 19. storočia, ako aj je dokumentom o technológii ľudovej keramiky.

Prirodzene by sme mohli príspevok ilustrovať množstvom ďalších dôkazov úspešnej interdisciplinárnej prepojenosti dvoch disciplín, akými sú etnografia a archívničtvo, no to nebolo celkom našim cieľom.

Záverom sa domnievame, že východisko je jediné. Vidíme ho predovšetkým v tom, že na základe špecifikácie

etnografie sa máme snažiť o dôslednejšie poznanie archívnych fondov a ďalej ich uplatňovať v etnografickej vede. Tým pozdvihneme hodnotu bádání a resultátov na žiadúcu úroveň, ktorú od nás všetkých vyžaduje marxistická veda. V konečnom štádiu len takto podáme presvedčivý doklad o kultúrnej vyspelosti a bohatosti nášho ľudu v minulosti a súčasnosti.

Použitá literatúra:

1. Bromlej, J.V.: Etnos a etnografia. Bratislava, 1980, s.333.
2. Čomajová, O.: Hrnčiarstvo v Šiveticiach. Diplomová práca, FFUK, Bratislava, 1975, s.108.
3. Čomajová, O.: Historiografia šivetického hrnčiarstva v konglomeráte gemerských hrnčiarskych stredísk. Gemer, Národopisné štúdie, Rimavská Sobota, 3, 1978, s.211-246.
4. Čomajová, O.: Morfológia a výtvarný prejav šivetického hrnčiarskeho riadu. Gemer, Národopisné štúdie, 4, 1981, s.81-113.
5. Fojtík, K.: Etnografia a sociológia. Národopisné aktuality, 2, 1965, č.3-4, s.1-8.
6. Jeršová, M.: Limitácie remeselníckych výrobkov z Gemera z r.1813-1818. Slovenský národopis, 9, 1961, s.282-294.
7. Podborský, V.: Etnografia a archeológia. Národopisné aktuality, 3, 1966, č.1, s.1-12.
8. Slovensko. Ľud, II.časť. Bratislava, 1975, s.1217.
9. Špiesz, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava, 1970, s.385.
10. Urbancová, V.: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava, 1970, s.385.

Z P R Á V Y

Zpráva o valném shromáždění Národopisné společnosti
československé při ČSAV (Kašperské Hory 12.9.1984)

Valné shromáždění NSČ se konalo v rámci vědecké konference Metody etnografické práce, kterou uspořádala společnost s Ústředním muzeologickým kabinetem Historického muzea Národního muzea v Praze (první blok referátů z konference otiskujeme v NVČ 1985). Předsedkyně NSČ H. Johnová zahájila jednání vzpomínkou na zesnulé členy společnosti (zasl. umělec dr. V. Volavý, místopředseda NSČ; dr. J. Šťastný, CSc.; R. Lužík; dr. A. Pranda, CSc., člen a funkcionář SNS při SAV; P. Nedo, čestný člen NSČ) a po volbě příslušných komisí a provedení kontroly usnesení valného shromáždění ze dne 29. XI. 1982 přednesla zevrubnou zprávu o činnosti společnosti za uplynulé období. Ta se řídila jednak výhledovými plány (zejména rozpracováním závěrů XVI. sjezdu KSČ a 8. zasedání ÚV KSČ do činnosti NSČ), jednak každoročními plány činnosti. S jejich plněním seznamoval členstvo prostřednictvím Zpravodaje hlavní výbor, který se scházel dvakrát až třikrát ročně. Vlastní práce NSČ spočívala v odborných skupinách, kterých je deset (hlavní výbor schválil návrh na zřízení dvou dalších odborných skupin, a to pro terminologii lidové hmotné kultury a pro cizokrajnou etnografii). V září 1984 (po schválení nových stanov) měla NSČ 261 členů, z toho 236 řádných, 12 mimořádných, 8 domácích čestných a 4 zahraniční

čestné členy. Podle nových stanov vznikla možnost kolektivního členství, dále bylo zavedeno mimořádné členství, zanikla kandidátská lhůta.

Ve sledovaném období byla NSČ spolupořadatelem tří vědeckých konferencí (včetně konference v Kašperských Horách). V ediční činnosti pokračovalo vydávání Kalendária nejdůležitějších akcí v oboru, Zpravodaje pro členy a kandidáty, který byl v roce 1984 nahrazen Národopisným věstníkem československým (MVČ), Zpravodaje pro dopisovatele (dvakrát ročně) a dotazníků (rovněž dvakrát ročně a vše, s výjimkou obnoveného NVČ, rozmnoženo cyklostylem). Úspěšná byla také spolupráce s národopisnými institucemi, především s ÚEF ČSAV, národopisnými katedrami UK v Praze a UJEP v Brně, národopisným oddělením HM Národního muzea, MKKKB, Ústavem lidového umění ve Strážnici, s řadou muzeí, SNS při SAV ad. NSČ je nadále členem ICTM (International Council for Traditional Music) při UNESCO. NSČ nekoná terénní výzkumy, ale její cenný archiv narůstá hlavně díky dopisovatelům, kteří vykonávají neocenitelnou práci při shromažďování materiálu a informací z terénu. V závěru svého vystoupení seznámila H. Johnová s rámcovým plánem činnosti NSČ pro rok 1985, spočívajícím v prohlubování aktivity na všech úsecích. V průběhu roku 1985 bude také uzavřena dohoda o spolupráci mezi NSČ při ČSAV a SNS při SAV, která bude řešit hlavní problémy vzájemného vztahu a spolupráce mezi oběma společnostmi v rámci nových stanov.

Po zprávě o hospodaření za uplynulé období a zprávě revizorů účtů byla přečtena sdělení předsedů jednotlivých odborných skupin.

Skupina pro práci s dopisovateli (předseda J. Vařeka): byly rozeslány 4 Zpravodaje pro dopisovatele, 2 Kalendária a 5 dotazníků (velký dotazník č. 18 "Smrt,

pohřeb - vzpomínkové slavnosti za mrtvé", autorka I. Heroldová; malý dotazník č.40 "Životnost výročních zvyků" (pro vybrané dopisovatele), autor A.Sulitka; malý dotazník č.41 "Lidová vyprávění o dějinách místa", autor B.Šalanda; malý dotazník č.38 "Etnografický průzkum vodních mlýnů - mlýn", autor J.Louženský; velký dotazník č.19 "Zvyky (obyčeje) spojené s lidovým obydlím a hospodářskými stavbami", autor J.Vařeka), uskutečnily se dvě metodické instruktáže pro dopisovatele (Brno 18. XII.1982, Olomouc 10.III.1984) a 41 dopisovatelů obdrželo "Čestné uznání za záslužnou a dlouholetou práci v oboru národopis".

Skupina pro lidové obyčeje (předsedkyně I.Heroldová): úzká spolupráce s komisí při MKKKB, zvláště při přípravě strážnické konference "Čas žití" (referáty v tisku v brněnském nakladatelství Blok).

Skupina pro muzea v přírodě (předseda J.Langer): úzká spolupráce s komisí při MKKKB a s Valašským muzeem v přírodě v Rožnově p.R. Kromě jedné organizační porady (2.2.1983) byly uspořádány dva semináře (Technické stavby a jejich využití k expozičním účelům - Brno 9.3.1983, O problémech lektorské činnosti v muzeích v přírodě - Strážnice 14. a 15.4.1983), jedna konference (Muzeum vivum I - Rožnov p.R. 28. až 30.9.1983), vzdělávací kurs (Rožnov p.R. 23. až 25.3.1984) a z činnosti komise vyšlo několik titulů tiskem. Členové komise se zúčastnili také dvou mezinárodních setkání (Svidník - Lvov 19. až 22.9.1983, Sanok 26. až 29.5.1984).

Skupina pro etnografii dělnictva (předsedkyně M.Moravcová): byly řešeny dva okruhy otázek: 1. problematika příčinných podmínek vzniku svébytných rysů ve způsobu života dělnictva; 2. problematika osobitých projevů způsobu života dělnictva na malém městě (první okruh otázek byl projednán na kolokviu, vydaném ve Zpravodaji

ÚEFČSAV, kolokvium k druhému problému se připravuje). Skupina shromažďuje také diskusní materiály k otázce dělnické ženy, rodiny a tradice rodinných povolání v dělnickém prostředí.

Propagační komise (předsedkyně J.Langhammerová): komise uspořádala celkem 10 národopisných přednášek, 3 prohlídky národopisných výstav s odborným výkladem a jednu exkurzi (všechny akce se uskutečnily v Praze).

Skupina pro lidové stavitelství (předseda V.Frolec): v červnu 1984 pracovní zasedání ve Strážnici, na kterém byly řešeny otázky k hlavnímu úkolu Rolnický dvůr a jeho organizace (konference k tomu tématu v Liptovském Hrádku v březnu 1985). Úzká spolupráce s MKKKB.

Skupina pro lidové výtvarné umění (předseda R.Jeřábek): skupina pokračovala v základní výzkumné činnosti, pro rok 1984 nebyl v plánu žádný seminář či konference.

Skupina pro taneční folkloristiku (předsedkyně Zđ. Jelínková): ačkoliv skupina byla v poslední době početně oslabena, i nadále napomáhala při plnění úkolů státního plánu v ÚEF ČSAV v Praze a Brně a pokračovala v etnokartografické práci (H.Laudová - mečové tance, Zđ. Jelínková - točivé tance). Skupina se nyní zaměřuje na doplnění členské základny, navázání kontaktů se sběrateli lidových tanců v ČSR a sledování publikační činnosti (další úkoly budou zpřesněny na 1. schůzce programové komise ve Strážnici).

Skupina pro hudební folkloristiku (předseda D.Holý): skupina se v roce 1984 zaměřila na přípravu a realizaci 14. etnomuzikologického semináře (Strážnice 19. až 21.11.1984), uspořádaného na téma Folklór a festivaly (referáty ze semináře vyjdou v Národopisných aktualitách 1985). Dále vyšel Průvodce písňovými sbírkami ÚEF ČSAV Brno (O.Hrabalová).

Skupina pro slovesnou folkloristiku (předsedkyně D.

Klímová): do uzávěrky NVČ nedošla zpráva.

Po přednesených zprávách následovala diskuse, pozdravný projev S.Švehláka, předsedy SNS při SAV, volby nového hlavního výboru NSČ a přijetí usnesení valného shromáždění. Nově zvolený hlavní výbor NSČ při ČSAV bude pracovat do roku 1987 v tomto složení: dr. Helena Johnová, CSc., předsedkyně, dr. Svetozár Švehlák, CSc., místopředseda, dr. Ján Mjartan, DrSc., čestný místopředseda, prof.dr. Antonín Robek, DrSc., zástupce Vědeckého kolegia historie ČSAV, dr. Josef Vařeka, CSc., vědecký tajemník, dr. Vlastimil Vondruška, CSc., hospodář; členové hlavního výboru: doc.dr. Bohuslav Beneš, CSc., dr. Stanislav Brouček, CSc., dr. Pavel Bureš, prof.dr. Richard Jeřábek, CSc., dr. Violeta Kopřivová, dr. Alexandra Navrátilová, CSc., dr. Alena Plessingerová, CSc., dr. Lubomír Procházka, dr. Jan Souček, dr. Jaroslav Štika, CSc., dr. Soňa Švecová, CSc.; revizoři účtů: dr. Josef Beneš, CSc., dr. Richard Suk, CSc.; zástupci SNS při SAV delegovaní do hlavního výboru NSČ: dr. Zuzana Beňušková, dr. Igor Křístek, CSc.

Valné shromáždění členů NSČ při ČSAV učinilo v závěru svého zasedání toto usnesení:

1. schvaluje zprávu o činnosti NSČ při ČSAV za uplynulé období;
2. bere na vědomí zprávy předsedů odborných skupin;
3. ukládá hlavnímu výboru NSČ při ČSAV:
  - a) seznámit celou členskou základnu se zněním nových stanov,
  - b) ve smyslu nových stanov uzavřít dohodu mezi NSČ při ČSAV a SNS při SAV,
  - c) vytvořit podmínky pro vydávání NVČ,
  - d) rozpracovat rámcový plán úkolů NSČ na volební období s konkretizací pro jednotlivé kalendářní roky.

Na závěr valného shromáždění poděkovala A. Plessingerová všem pořadatelům konference za její dobrou organizaci a vysokou odbornou úroveň.

Josef Vařeka

Před 120 léty se narodil Lubor Niederle
(20.9.1865 v Klatovech - 14.6.1944 v Praze)

Přestože byl prvním profesorem prehistorie (a nikoli národopisu) na pražské univerzitě a přestože výrazné osobnosti této disciplíny (např. K.Chotek) ho nepovažují "za národopisce v pravém slova smyslu", položil L. Niederle se svými generačními druhy základy k institucionalizování národopisné vědy. Veden upřímným zaujetím rozšířit Šafaříkovy Slovanské starožitnosti o nové prameny, dostal se přes archeologii a filologii ke studiu národopisu a primitivních kultur. A protože vedle badatelského cíle oplýval organizačními schopnostmi a mimořádnou pracovitostí, nalezneme jeho jméno ve Společnosti přátel starožitností českých (při zřizování národopisného odboru), ve výborech Národopisné výstavy československé, Národopisné společnosti československé, Národopisného muzea (kde uspořádal první muzejní sbírky), v časopise Český lid (společně s Č.Zíbrtem byl jeho zakladatelem a redaktorem). Ani ve vlastní vědecké práci L.Niederla nechybějí díla, která mají stále místo v dějinách oboru. Byl jedním z prvních autorů, kteří vytvořili koncepci dlouhodobého výzkumu způsobu života a kultury českého lidu. Spolupracoval jako redaktor a autor prvního dílu Národopisu lidu československého, nazvaného Moravské Slovensko, vypracoval společně s K. Chotkem Projekt slovanské výstavy národopisné, napsal Makedonskou otázku, Národnostní poměry v knížectví bul-

harském, Národnostní mapu uherských Slováků atd. Ve svých hlavních dílech, která patří k základům naší prehistorie (Slovanské starožitnosti, Život starých Slovanů), postavil národopis mezi tři své hlavní disciplíny: historie, archeologie a národopis. L. Niederle se tak stal konkrétním naplňovatelem mezioborové spolupráce v historických disciplínách, v níž má česká a slovenská věda stále ještě značný dluh.

Stanislav Brouček

Sto let od narození akademika Jiřího Horáka

Pamětníci, žáci a spolupracovníci akademika J. Horáka ho pamatují jako brilantního řečníka a diskutéra, jako reprezentanta národopisné vědy a ředitele ÚEF ČSAV, vysekoškolského učitele, editora, redaktora Národopisného věstníku československého a jiných periodik, organizátora, popularizátora a bystrého analytika i autora stále aktuálních dějin českého a slovenského národopisu. Širší veřejnosti je akad. Horák znám jako popularizátor a editor českého, slovenského a slovanského folklóru. Z těchto četných knih byly Český Honza a České pohádky svého času bestselery a kniha Český kraj a lid, jak žijí v dílech českých spisovatelů patřila v temném protektorátním období k dílům českého ducha posilujícím. Jako literární historik a folklorista sledoval v analytických studiích vývoj slovanských literárních kultur a lidové slovesnosti ze srovnávacího hlediska látkově-motivického, neopomíjeje analýzu ideového obsahu děl. Ve funkci ředitele ÚEF ČSAV sledoval akad. J. Horák bedlivě studia i hmotné kultury a bez jeho pochopení pro složitost a náročnost výzkumů by nebylo možno shromáždit v dokumentaci ústavu ono množství

materiálu, jež bude sloužit ještě dlouho budoucím generacím. Čest jeho památce!

Vladimír Scheufler

Vzpomínka na akademika Jana Eisnera

Letos si připomínáme 100. výročí narození našeho předního slovanského archeologa akademika Jana Eisnera (* 26.OV.1885 v Bradle u Chrudimi, + 2.V.1967 v Praze), propagátora a pokračovatele díla P.J.Šafaříka (usiloval o třetí vydání jeho Slovanství a starožitností) a L.Niederla (přeložil do češtiny a v roce 1953 vydal jeho Manuel de l'antiquité slave, Paříž 1923 a 1926), docenta a pak profesora na katedrách prehistorie a protohistorie univerzit Komenského v Bratislavě a Karlovy v Praze. Byl spolubudovatelem obnoveného Slovanského ústavu ČSAV, zakladatelem sborníku Vznik a počátky Slovanů a aktivním spolupracovníkem NSČ, autorem děl Slovensko v pravěku (1947), Devínská Nová Ves - Slovan-ské pohřebiště (1952), Rukověť slovanské archeologie - Počátky Slovanů a jejich kultury (1966) a řady význam- ných studií. V roce 1965 se stal nositelem stříbrné plakety ČSAV "Za zásluhy o vědu a lidstvo".

Ludvík Skružný

In memoriam zasloužilého umělce Heřmana Landsfelda,
čestného člena NSČ
(12.8.1899 Malenovice - 22.10.1984 Strážnice)

Zemřel tedy "strýčko črepár", jak mu venkovští lidé často říkali, zanícený amatérský archeolog a badatel v lidové a novokřtěnské keramice. Pravda, komunikace s ním bývala někdy dost obtížná, jak tomu u amatérských badatelů často bývá, ale H. Landsfeld nikdy nevytvářel fantastické teorie a závěry, vždy zůstával v hranicích konkrétního keramického materiálu, písemných pramenů a informací od informátorů. Jako praktik - fajansér dovedl makroskopicky velmi dobře materiál analyzovat, dovedl také vyhmátnout bystře mnohé detaily, které teoretikovi někdy ujdou. Jeho výkopové metody jistě nebyly na výši, ale je nutno ocenit, že sebral množství materiálu, který má svou cenu, byť i jeho zpracování nebude lehké. Tento materiál byl odkázán Ústavu lidového umění ve Strážnici, s nímž H. Landsfeld v posledních letech hojně spolupracoval. Ústav mu uspořádal několik zajímavých výstav a vydal i několik drobných publikací. Starší studie Landsfeld shromáždil v knize Lidové hrnčířství a džbánkářství (Praha 1950).

Jeho životní běh byl velmi prostý. Vyučil se ve známých keramických dílnách v Modre v letech 1914-1917, zde dlouhou dobu pracoval a jednu dobu tyto dílny i vedl; v r. 1939 se usadil ve Strážnici. Dodejme, že se Landsfeld na svých výzkumných cestách nezajímal jen o keramiku, ale kreslil si i jiné výtvarné lidové projevy. Kromě toho pořádal četné přednášky, spolupracoval na různých keramických výstavách i při uspořádání keramických sbírek některých muzeí a byl i významným činitelem v oboru tělovýchovy. Jako keramický malíř vychá-

zel z motiviky a ornamentiky novokřesťanských a lidových fajánsí, po r. 1920 dospíval k samostatnějším výtvarným projevům. Odešel jeden z posledních velkých amatérských badatelů a sběratelů, jenž v keramologickém výzkumu zanechal výraznou stopu.

Vladimír Scheufler

Vzpomínka na P.Neda

Dne 24. května 1984 neočekávaně zemřel čestný člen Národopisné společnosti československé při ČSAV emeritní profesor PhDr. Pawoľ Nedo, který ještě 1. listopadu 1983 oslavil ve zdraví své 75. narozeniny v kruhu svých srbských a německých přátel i kolegů. Mnohostranná osobnost P.Neda zasluhuje vyčerpávající zhodnocení. Nedoovo národopisné dílo, o kterém zde bude řeč, je však neodmyslitelné od jeho kulturně politického působení.

Po osvobození z nacistického vězení se P.Nedo vrátil do Lužice, kde převzal v nově založené srbské národní organizaci "Domovina" a v protifašisticko-demokratické zemské správě Saska významné politické funkce. Přesto si našel ještě čas, aby s nemnohými spolupracovníky obnovil srbský národopis a s vytrvalostí pracoval na založení státního sorabistického výzkumného ústavu, který zahájil svou činnost pod vedením Pavla Nowotného v roce 1951.¹⁾ V prvním čísle ústavního sborníku "Lětopis", který založil Nedo počátkem 50. let, uveřejnil přehled dějin srbského národopisu.²⁾ Z dalších významných děl P.Neda k srbskému národopisu je zapotřebí jmenovat jeho práce slovesného folklóru.³⁾ P.Nedo byl však nejvíce činný v oblasti vědy: řídil institut pro výzkum lidového umění (Institut für Volkskunstforschung beim Zentralhaus für Volkskunst) a současně Srbský institut

Univerzity Karla Marxe v Lipsku; v roce 1964 byl povolán do Berlína na Humboldtovu univerzitu jako profesor etnografie. Jeho zásluhou tam bylo založeno dálkové studium etnografie, které absolvovali kupř. pozdější pracovníci srbského institutu Lotar Balko, Arnošt Kowar a Albrecht Langa.

Přes aktivní působení jeho žáků, k nimž i já jako historik a sociolog mám tu čest se počítat, bude se meze-
ra, způsobená jeho smrtí, jen pomalu vyplňovat.

Poznámky:

- 1 Institut für sorbische Volksforschung (Institut za serbski ludospyt) der Akademie der Wissenschaften der DDR, DDR-8600 Bautzen, Ernst-Thälmann-Str. 6.
- 2 Nedo, P.: Přehlad stawiznow serbskeje ludowědy. Lětopis C, 1953, č.1, s.3-27.
- 3 Nedo, P.: Sorbische Volksmärchen. Systematische Quellenausgabe mit Einführungen und Anmerkungen. Bautzen 1956; tentýž: Grundriß der sorbischen Volkdichtung. Bautzen 1966.

Frank Förster

(Z němčiny přeložil J.Vařeka)

Personalia

Prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc., vykonává funkci generálního sekretáře Mezinárodní komise socialistických zemí pro etnografický výzkum současnosti; do funkce byl zvolen v Černigově (SSSR) na podzim roku 1979.

PhDr. Jaroslav Štika, CSc., byl v Detmoldu (NSR) na podzim roku 1984 zvolen viceprezidentem Svazu evropských muzeí v přírodě (při ICOMU).

Arch. Ladislav Štěpánek, čestný člen NSČ, obdržel v říjnu 1983 čestný titul Zasloužilý pracovník kultury.

Upozornění:

Žádáme členy NSČ, aby kandelář laskavě informovali o jmenování do významných funkcí, získaných titulech ap.

O B S A H

Č L Á N K Y

I. Heroldová

Etnografický výzkum novoosídleneckého pohraničí
(k otázkám metodologie a metodiky) 7

M. Moravcová

K metodice etnografického výzkumu průmyslového
dělnictva 19

A. Navrátilová

K metodologickým problémům terénního výzkumu
v etnografii 30

V. Kristen

K problematice metodiky výzkumu zahraničních
dělníků, studentů, stážistů a jejich národnostně
smíšených rodin 36

L. Petráňová - J. Vařeka

Metody etnografického výzkumu předbělohorských
vesnických staveb (na příkladech z vesnic bývalého
jindřichohradeckého panství) 47

F.Šenfaldová	
Specifika etnografické práce v ÚLUV Praha	55
H.Kotulová	
Špecifiká výskumnej činnosti v ÚLUV Bratislava	59
A.Vondrušková	
Aplikace etnografického výzkumu na koncepci ÚLUV	67
J.Zastávková	
Vyhledávací soutěže jako jedna z forem práce v terénu	72
L.Soukup	
Zpětné působení práce sběratele na nositele tradic	76
V.Šold	
Výzkum v terénu a trochu psychologie	83
M.Rychlíková - J.Rychlík	
Problémy výzkumy transmise lidové kultury	85
J.Krba	
Sčítací operáty jako pramen k zaměstnání obyvatelstva	94
P.Čomajová	
Archívne pramene v etnografickom výskume ľudového hrnčiarstva Gemera	101

Z p r á v y

Josef Vařeka

Zpráva o valném shromáždění Národopisné společnosti československé při ČSAV. 107

Stanislav Brouček

Před 120 léty se narodil Lubor Niederle 112

Vladimír Scheufler

Sto let od narození akademika Jiřího Horáka 113

Ludvík Skružný

Vzpomínka na akademika Jana Eisnera 114

Vladimír Scheufler

In memoriam zasloužilého umělce Heřmana Landsfelda, čestného člena NSČ 115

Frank Förster

Vzpomínka na P.Neda 116

Personalia 118